

Erős Vilmos

A MÁSODIK „SZÁMÚZÖTT RÁKÓCZI” VITA

(Szekfű Gyula „Bethlen Gábor” című művének korabeli fogadtatása)¹

*„Lényegében teljesen
azonos lelki összetétellel.”*

Az alábbi tanulmány témája Szekfű Gyula híres, nagy port felvert könyvének az 1929-ben, az erdélyi fejedelem halálának 300. évfordulójára megjelent „Bethlen Gábor” című monográfiájának korabeli visszhangja². A tanulmány egy rövidebb változata megjelent a „Bethlen Gábor képmása” című kötetben³. Ezt az írást — a további kutatások hatására — időközben jelentősen kibővítettem, s egy alapvetően forrásközlő függelékkel is kiegészítettem. 2013-as tanulmányomat azzal a megjegyzéssel kezdtem, hogy „A vizsgálat legitimitását az adja, hogy (jóllehet az itteni körülményekre sokan hivatkoznak) az ez ügyben kibontakozott széleskörű vitát még senki sem dolgozta fel, sőt ez alapján bibliográfiai/filológiai szempontból is sok vonatkozásban feltáratlan. Bizonyítja mindezt, hogy Gyurgyák János 2007-es könyve („Ezzé lett magyar hazátok”)⁴, amely az eddigi legteljesebb Szekfű műveinek visszhangját rögzítő bibliográfiát tartalmazza, csak a széleskörű vita néhány elemét (Móricz Zs., R. Kiss István, Hajnal István, Krenner Miklós⁵) sorolja fel. (Pedig Hernádi László 1981-es bibliográfiája⁶ ennél már lényegesen többet megjelöl, de — amint a következőkből ez kiderül — messzemenően ez sem mindet.)” Időközben megjelent Dénes Iván Zoltán tollából az első magyar nyelvű Szekfű-monográfia⁷, amely jelentős teret

---

¹ A tanulmány elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatja. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Itt szeretnék köszönetet mondani tanítványomnak, Gyimesi Pálmának is a tanulmány forrásanyagának összegyűjtésében nyújtott segítségével.

² *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor. Budapest, 1929.

³ Vö. Bethlen Gábor képmása. Szerkesztette: Papp Klára és Balogh Judit. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen. 2013. A kötet a 2012 májusában, a Miskolci Egyetemen szervezett konferencia előadásait tartalmazza. Tanulmányom szövegére vö. Uo. 25–42.

⁴ *Gyurgyák János*: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Budapest, Osiris, 2007.

⁵ Vö. pl. *Krenner Miklós*: A Toll, 1929, 1930. 1. sz. 20–25. A többi cikk részletes bibliográfiai adataira vö. a későbbiek.

⁶ Vö. *Hernádi László*: Bethlen Gábor bibliográfia 1613–1980. In: Bethlen Gábor állama és kora. Szerk. Kovács Kálmán. Budapest, 1980. 73–174. Különnyomat is.

⁷ Vö. *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram, Pozsony, 2015.

szentel a szóban forgó problémának. Ugyanakkor, amint ez az alábbiakból kiderül, jelen tanulmány lényegileg más, szélesebb forrásbázisra épít (különösen a függelékben, de az alapszövegben is), végső értelmezésem pedig egyértelműen különbözik a monográfiában kifejtettektől, ezért legitimnek tűnik az itteni megjelentetés⁸.

Elöljáróban meg kell jegyezni, nincs külön adatunk arra nézve, mi motíválta pontosan Szekfűt a monográfia megírására. Nincs itt tér annak elemzésére sem, hogy maga a könyv miként illeszkedik általában is a Szekfű-i életműbe. Elég lehet itt azt megjegyezni, hogy Szekfű természetesen nem ekkor foglalkozott először a Bethlen-kérdéssel. Hiszen, eltekintve attól, hogy történetírói pályája kezdetétől középpontban álltak az Erdély történetével összefüggő problémák (ezek során nyilván szüntelen beleütközött a Bethlen-problematikába)⁹, első nagyobb, szintetikus összefoglalásában, „A magyar állam életrajza”-ban (magyarul 1918)¹⁰ is foglalkozott az erdélyi fejedelemmel. A műben általában is a rendiséget, Erdélyt s így a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokat a későbbieknél lényegesen pozitívabban értékeli, s ebben kap alapvetően pozitív értékelést maga az erdélyi fejedelem is. A későbbiekben jelentősen módosul Szekfű interpretációja, s pl. a „Magyar Történet”-ben¹¹ (illetve az ebből kinőtött, szóban forgó monográfiában) Szekfű álláspontja jelentősen módosul: a 16–18. századi fejlődésben a rendek szerepét, s ebből következően a rendi függetlenségi harcokat, illetve Erdélyt lényegesen negatívabban, kritikusanabban ábrázolja, sőt, a török mellett, őket teszi meg a magyar fejlődés elakadásának, az Európától való elmaradásnak az egyik fő tényezőjévé¹². Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a harmincas évek második felében, az erősödő jobbratolóadás, illetve Hitler idején (pl. a „Mi a magyar?” című kötetben megjelent tanulmányában¹³) Szekfű immár ismét lényegesen megértőbbben ítéli meg a rendi/nemzeti függetlenségi harcok, illetve az alkotmányos szabadságért folytatott küzdelem fő ikonjait, így Bethlent (vagy Kossuthot) is. (Nyilván azért, mert ennek németellenes tartalma saját kora számára is alapvető, demokratikus üzeneteket hordozott¹⁴.)

⁸ Hozzátennem, hogy Dénes 2013-as tanulmányomra a Bethlen-recepció feldolgozásában nem hivatkozik, ami egyrészt szakmai szempontból kérdéses, másrészt mivel könyvében számos más szerző egyéb Szekfűvel kapcsolatos munkája is hiányzik, logikusan következik a Szekfű-kutatás eredményeinek szelektált (viszont így alapvető szakmai szempontokat negligáló) voltából. Első tanulmányom 2013-as megjelenésének rögzítése azért is fontos, mert bizonyítja, jelen tanulmány eredeti szándékában nem polemikus céllal készült, s csupán az azóta megjelent szakirodalom (részben annak hiányosságai) tette szükségessé az ezzel való szembesülést. Amint az alábbiakból látható kritikai megjegyzéseim legalább annyira szólnak pl. R. Kiss István Szekfű ellenes polémiáinak az Attraktor Kiadó általi újbóli, szakmailag alig vállalható megjelentetésének.

⁹ Vö. *Szekfű Gyula: Adatok Szamosközy István munkáinak kritikájához*. Budapest, 1904.

¹⁰ Vö. *Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza*. Történelmi tanulmány. Budapest, 1918.

¹¹ Vö. *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet I–V*. Budapest, 1928–1934.

¹² Számos utalás található minderre Szekfűnek az Angyal Dávidhoz írott leveleiben, például még az 1930-as évek elején is. Vö. *Erős Vilmos: A Szekfű–Mályusz vita*. Debrecen, 2000. Passim.

¹³ Vö. *Szekfű Gyula: A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. Budapest, 1939. 489–556.

¹⁴ Meg lehet említeni még ebből a szempontból Szekfűnek a Magyar Nemzetben, a háború alatt megjelent cikkeit is. Vö. pl. *Szekfű Gyula: Tündérország*. Magyar Nemzet, 1940. 194.7.; *Uő: Erdélyi szellem, múlt és jelen*. Magyar Nemzet, 1941. 187.5.

Rátérve a jelenleg szóban forgó műre, nyomban leszögezhető, hogy óriási, sok vonatkozásban „A számúzott Rákóczi”-hoz hasonló (bár méreteiben persze annál lényegesen kisebb) visszhangot váltott ki.¹⁵ A Szekfűt bírálók leginkább a protestáns folyóiratokban, főként a Kálvinista Szemlében, a Református Figyelőben, részben a Protestáns Szemlében, de erdélyi folyóiratokban, így a Keleti Újságban, a Pásztortűzben, az Erdélyi Múzeumban és az Erdélyi Helikonban publikálták bírálataikat¹⁶. A leghevesebb támadásokat *Rugonfalvi Kis István*, *Alvinczi Péter*, *Varga Sándor*, *Eöry Szabó Dezső*, részben *Nagy Géza*¹⁷, később pedig *Zoványi Jenő*, *Karácsony Sándor*, *Polonyi Dezső*, *Csuday Jenő*, részben *Makkai Sándor*, *Asztalos Miklós*¹⁸ fogalmazták meg. (Rögtön érdemes megjegyezni, hogy Szekfűt nem csak protestáns, hanem katolikus oldalról is támadták, amit bizonyítanak *Polonyi Dezső* vagy például *Pompéry Aurél* kritikái¹⁹.) Mindezek felül a református egyház vezetői, így pl. *Ravasz László* vagy a debreceni püspök *Balthazar Dezső* is felszólaltak az ügyben (utóbbi nyilvános beszédben, prédikációban²⁰), s a Szekfű nézeteivel való szembeszállásra, egyenesen harcra buzdítottak.²¹ Hozzá kell nyomban azt is fűzni, hogy Szekfűnek nem csak támadói, hanem védői is voltak, s pártfogói közül különösen *Móricz Zsigmond*nak a Nyugatban, *Hajnal Istvánnak* a Napkeletben, *Kós Károlynak* az Erdélyi Helikonban, *Török Pálnak* a Budapesti Szemlében, *Meszlényi Antalnak* a Katolikus Szemlében, *Ifjabb Révész Imrének* a Protestáns Szemlében (illetve

¹⁵ Tanulmányom címében ezért használok „A második számúzott Rákóczi vita” kifejezést, amit Révész Imre is így aposztrofál egyik Szekfűhöz írott levelében, Vö. a későbbiek. Hozzáfűzném mindehhez, hogy Szekfű külön levelet ír Hóman Bálintnak a húszas évek végén, igaz csak a közösen írott szintézisük ügyében. A levélben Szekfű arról tájékoztatja szerzőtársát, hogy a protestánsok részéről felvetődött egy egységfront felállításának terve a katolikus szemszögből túlzottan is elfogult „Hóman–Szekfű” ellen. Szekfű azonban ódzkodik a felekezeti harctól, lokalizálná a problémát s ezért javasolja a kormányzati tényezők megkeresését. Vö. Szekfű levele Hómanhoz 1929. III.19. OSZKK Hóman-hagyaték. A Hóman–Szekfű viszonyra vö. például *Ujváry Gábor*: A végtelenben újra találkozónak (Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája) In: Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. (Szerk. Paksa Rudolf) Argumentum-Eötvös József Kiadó, Budapest, 2007. 43–78.

¹⁶ Vö. mindezekhez *Gyimesi Pálma*: Debreceni színek a Bethlen Gábor-arcképhez. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest: Ráció Kiadó, 2011. 122–135.

¹⁷ Vö. *Alvinczi Péter*: Bethlen Gábor új megvilágításban I. Kálvinista Szemle, 1929/5. 39–40; *Alvinczi Péter*: Bethlen Gábor új megvilágításban II. Kálvinista Szemle, 1929/6. 47–48. Illetve *Dr. Nagy Géza*: A Bethlen-rejtély. (Szekfű!!! Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929.) Pásztortűz 1929. 15. évf. 6. sz. 140–141. A további szerzők munkáinak adataira vö. a következők.

¹⁸ Vö. Asztalos Miklós ismertetése a Hóman–Szekfű V. kötetéről. Protestáns Szemle, 1931. 553–563. Polonyi Dezsőhöz: „Modern képrombolók”. (A Memento rovatban, Publius aláírással) Kálvinista Szemle, 1931. május 23. 171–172. *Zoványi Jenő*: Történelmi átértékelés. In: *Uő*: Szekfű és társai történetírása. Budapest, 1938. 11–21. (eredetileg=Századunk, 1928. 265–271.) *Uő*: Tájékoztató. Uo. 21–22. (Eredetileg Századunk, 1930. 360.) *Uő*: Néhány szó a Szekfű(sic!!!)-kérdéshez. Uo. 26–30. (Eredetileg Protestáns Szemle, 1931.) *Uő*: Válasz Révész Imrének és Asztalos Miklósnak. Uo. 30–31. (Eredetileg Protestáns Szemle, 1932. 52.)

¹⁹ Vö. a következők. Illetve *Pompéry Aurél*: Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás. I. Budapest, 1930.

²⁰ Vö. *Gyimesi P.*: Debreceni színek. i. m.

²¹ Beszélhetünk persze egyfajta „szürke”, átmeneti zónáról is, amelybe inkább Angyal Dávid, Nagy Géza, Krenner Miklós, Kós Károly, kerülhetnének (azaz utóbbiakat eképpen rektifikálnám.)

egyéb folyóiratokban, pl. a Református Figyelőben) megjelent cikkeit emelhetjük ki²².

Melyek voltak a legfontosabb kifogások Szekfű művével szemben?

Természetesen nincs itt tér valamennyi vitakérdés taglalására. A legfontosabb, leginkább vehemens támadást R. Kiss István intézte Szekfű könyve ellen, aki először a Protestáns Szemlében közölt recenziót a műről²³. Erre Szekfű a Magyar Kultúra című katolikus folyóiratban válaszolt, szintén meglehetősen szenvedélyes hangnemben, a „Kritika és terror” című írásában²⁴. R. Kiss István erre újra tollat ragadott s megírta a nemrégiben az Attraktor Kiadónál mindenféle kommentár és értelmezés nélkül újból közzétett „Az átértékelt Bethlen Gábor” című, nem egy helyen majdhogynem útszéli hangvételi vitairatát²⁵, amelynek végén egy zsüri felállítását javasolja (Károlyi Árpád, Marczali Henrik, Takáts Sándor, Lukinich Imre, Angyal Dávid, Szádeczky Kardos Lajos részvételével), annak eldöntésére, ki a jobb történész, Szekfű vagy ő²⁶!!!

Leszögezhető, hogy R. Kiss István és a protestáns, illetve az erdélyi folyóiratok (Kálvinista Szemle, Keleti Újság²⁷) mindenekelőtt felekezeti megközelítésből bírálták Szekfűt. Sok tekintetben „A száműzött Rákóczi” argumentumait előrángatva (sokszor tudatosan is utalva a vitára – vö. R. Kiss, Alvinczi, Polónyi, Zoványi²⁸) a fő vád az volt, hogy Szekfű katolikus szempontból elfogult, alapvetően rosszhiszeműen és negatívan, többször denunciálva festi meg

²² Vö. Gyimesi P.: Debreceni színek. i. m. 133.

²³ Ehhez vö. *Rugonfalvi Kiss István*: Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Protestáns Szemle, XXXVI-II, 1929/2. sz., 123–132., illetve *uő.*: Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszul Szekfű Gyulának. 1929. október (magánkiadás). Ugyanez a munka megjelent az Attraktor Kiadónál is, Vö. R. Kiss István: Az átértékelt Bethlen Gábor. Válaszul Szekfű Gyulának. In: *uő.* Bethlen Gábor. Máriabesenyő-Gödöllő, 2008. 65–180. (A továbbiakban R. Kiss, 2008.) Vö. mindezekhez Gyimesi P.: Debreceni színek. i. m., illetve Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és Debrecen. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézet, 2009. (kézirat)

²⁴ Vö. *Szekfű Gyula*: Kritika és terror I. Magyar Kultúra, 1929/6. 251–256; *Szekfű Gyula*: Kritika és terror II. Magyar Kultúra, 1929/7. 300–305.

²⁵ Vö. *Rugonfalvi I.*: Az átértékelt Bethlen Gábor. i. m. 276. Itt is szeretném megismételni azt a már több helyen kifejtett véleményemet, miszerint elfogadhatatlannak és félrevezetőnek (és a tudományos normákkal összeegyeztethetetlennek) tartom az Attraktor Kiadó gyakorlatát, miszerint korábbi szerzők/történészek műveit mindenféle kommentár, bevezető, értelmezés nélkül adják ki, gyakran megtévesztve a tájékozatlan szélesebb közönséget. Ebbe a sorba tartozik R. Kiss István kötetének az újbóli edíciója is. A korábbi véleményemhez vö. pl. *Erős Vilmos*: Hóman Bálint és a historiográfia. Korunk, 2010/9. szeptember 62–70.

²⁶ Amint ez már közismert, R. Kiss 1923-ban már maga is megjelentetett egy rövidebb könyvet Bethlen Gáborról. Ez egy meglehetősen primitív, hungaro- és politkatörténet centrikus, egyoldalúan protestáns szemszöveget érvényesítő hagiográfia. Vö. *Rugonfalvi Kis István*: Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. Debrecen, 1923. (Ez a kötet jelent meg újból az Attraktor Kiadónál, kiegészítve a Szekfű elleni kötettel vö. R. Kiss, 2008.) Szekfűnek még a kérdéskörhöz megjelent írása vö. *Szekfű Gyula*: Új színek a Bethlen Gábor-arcképhez. Erdélyi Helikon, 1929. 771–778.

²⁷ Vö. még mindehhez a Kálvinista Szemle számos cikke, kommentárja a lap „Memento” rovatában, amelyek mind a Szekfűvel szembeni harcra tüzelnek. Például Kálvinista Szemle 1929. március 16. 83; november 9. 365; december 14. 405. Ezek a cikkek mind névtelenül, aláírás nélkül jelentek meg, de nem kétséges, hogy a lap szerkesztőinek álláspontját tükrözik, tőlük származhatnak.

²⁸ Ua.

Bethlent, akit — Szekfű ábrázolásában — nem hazafias és nemzeti, azaz ideális motívumok, hanem az egyéni önzés, hatalmi-hasznoszerzési vágy, legfeljebb a „ragione di stato” machiavellisztikus elvei, az abszolút uralmi rendszer kiépítésének szándéka vezetett²⁹. (Ezzel szemben pl. R. Kiss István demokrata és „jámbor” fejedelemnek aposztrofálta az erdélyi uralkodót³⁰.) Nem fogadták el Szekfűnek azt a tézisémet sem, miszerint Bethlen (és általában Erdély) igazából nem törekedett a vallási türelem elveinek a megvalósítására, bírálták Szekfű keleti és nyugati magyar megosztásának tézisémet (amelyben a magyarság igazi érdekeit a nyugati fél és országrész, így Pázmány Péter vagy Eszterházy Miklós képviselték), túlzottnak tekintették Bethlennek a törökhöz húzó, általában is megbízhatatlan, csalfa és cselszövő, intrikus uralkodóként való beállítását, valamint pl. gazdaságpolitikájának a merkantilista rendszer bevezetésére irányuló minősítését is. R. Kiss István (és pl. Zoványi Jenő³¹) összességében elutasítja Szekfű szellemtörténeti fogalomrendszerét, „bűvészmutatványait” (az egész európai háttér bemutatása, illetve a „ragione di stato”, az államrezon körüli eszmetörténeti elmélkedés ennek minősül³²) s a szellemtörténet „átértékelő” szemponjait pusztán a magyar történelem katolikus szempontból történő — Zoványinál reakciós és ultramontán — nemzetellenes, a nemzeti múltat leértékelő, a nemzet hőseit sárbatipró, „sárbarángató” meghamisításának tekintik. (Ezért R. Kiss művének címe is: az így „átértékelt” Bethlen Gábor³³).

Részlet R. Kiss könyvének befejezéséből, amelyben összegzi kritikáját és az említett zsűri összeállítását kéri.

„Vádolom Szekfű Gyulát azzal, hogy történelmi irodalmunkban tudomásom szerint soha elő nem fordult páratlan könnyelműséggel és lelkiismeretlenséggel Bethlen Gábor emlékével szemben durva kegyeletsértést követett el, fontos történelmi események elhallgatása, adatok elferdítése, a kötelező kritika mellőzése árán a történelmi igazsággal ellenkező, hamis képet adott róla és ezzel a nemzeti kegyeletet megsértette, nemzeti érdekeknek, a közérdeknek ártott. Vádolom Szekfű Gyulát közérdekből azért, hogy e káros működéséről a közvéleményt felvilágosítsam és őt hasonló működésének folytatásáról leszoktassam.

Felszólítom, hogy miután a jury előtt lefolytatjuk a valódiság bizonyítását, ezen vádjaim alapján sajtó útján elkövetett rágalmozás miatt vonjon felelősségre rendes bíróság előtt is.”³⁴

²⁹ Vö. Gyimesi P.: Debreceni színek. i. m. 129.

³⁰ Vö. R. Kiss I.: Az átértékelt Bethlen Gábor. i. m.

³¹ Vö. Zoványi J.: Történelmi átértékelés. i. m.

³² Szekfű több alkalommal utal Bethlen-könyvében Friedrich Meineckére, illetve az ő államrezonnal kapcsolatos felfogására. Meineckéhez vö. pl. Kluebing, Hans: 'Vernunftrepublikanismus' und 'Vertrauensdiktatur'. (Friedrich Meinecke in der Weimarer Republik.) Historische Zeitschrift, Band 242. 1986. 69–98.

³³ A nemzeti romantikus iskoláról vö. Vardy, Steven Béla: Modern Hungarian Historiography. New York, 1976.

³⁴ Vö. R. Kiss I.: Az átértékelt Bethlen Gábor. i. m. 122. Kiemelések az eredetiben.

Mielőtt részletesebben ismertetném az inkább Szekfűt támogató írásokat, szeretném megjegyezni (erre már korábban persze utaltam), hogy a két tábor között volt egy átmeneti, lehetne mondani „szürke zóna” is, amely részint R. Kiss Istvánnak, illetve Szekfű protestáns támadóinak, részint viszont Szekfűnek adtak igazat s elismerték pl. Szekfű könyvének tudományos mivoltát. Inkább ehhez az átmeneti, „szürke” zónához tartozónak gondolnám *Angyal Dávid*nak a Századok hasábjain megjelent, terjedelmes, 4 részes tanulmányát³⁵, amely — tekintve, hogy a Századok szerkesztését 1931-től kezdve Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és Hajnal István veszik át³⁶ — részben magának a folyóiratnak a véleményét is kifejezi. Angyal Dávid persze szinte minden kérdésben alapvetően ellentmond Szekfűnek – azaz szerinte pl. nem hatalmi vágy és egyéni motívumok, hanem inkább a rendi és vallásszabadság igénye, illetve ideális megfontolások mozgatták Bethlent; a transzszilvanizmus nem az ő találmánya, s Erdély egyébként is a nemzeti szabadság letéteményese; ha érdekei úgy kívánták a bécsi udvar is szövetkezett a törökkel. Bethlen valáspolitikája alapvetően türelmes volt, hiszen az erdélyi hagyományok is erre predesztinálták; összességében Bethlen a rendi alkotmányos szabadság védelmezője, ami a modern liberális alkotmány előfutáraként tekinthető. Angyalt mégsem sorolnám a Szekfűt legvehemensebben támadó protestáns táborba, mert véleménye alapvetően nem személyeskedő, a vitát sokkal inkább szakmai alapon folytatja, s mint a Szekfűvel folytatott levelezése is tanúsítja, a két történész között életük végéig jó viszony volt, s pl. a Szekfű–Németh László vitában is Szekfű oldalára állt Angyal a későbbiekben.³⁷

Hasonlóképpen inkább a „szürke zóna”-hoz tartozónak gondolnám az erdélyi *Nagy Géza* (2 cikket is írt) és *Kós Károly* vélekedéseit³⁸, amelyek az Erdélyi Helikonban és a Páztortúz-ben jelentek meg. (Lehet, hogy erdélyi helyzetük is inkább a kiegyenlítésre ösztökélte őket, bár Erdélyből is hangzottak igen éles Szekfű-ellenes hangok pl. a Keleti Újságban, nem beszélve „A száműzött Rákóczi” időszakáról – mondjuk Apáti István részéről.³⁹)

Nagy Géza elismeri Szekfű stílusát, széleskörű forrásbázisát, beleérző képességét. Szintén nagyra becsülő szavakkal ír arról, hogy Szekfű a modern történettudomány (Ranke–Lamprecht–Meinecke követőjeként) eredményeit felhasználva, szintetikus európai horizontból faragja ki a fejedelem egyéniségét.

³⁵ Vö. *Angyal Dávid*: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez. Századok, 1929 (63) 353–364; 1930 (64). 576–606; 465–485. Angyal francia monográfiája Bethlenről ebből az időszakból vö. *D. Angyal*: Gabriel Bethlen. Extrait de la Revue Historique, Paris. 1928.

³⁶ Vö. mindezekhez *Erős Vilmos*: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. Valóság, 2009/2. 48–69. Domanovszky már persze 1913-tól a Századok szerkesztője volt.

³⁷ Angyalhoz legújabban vö. Egy konzervatív történész. (Tanulmányok Angyal Dávidról). (Szerk. Császtvay Tünde–Halász Ferenc–Ujváry Gábor.) Budapest: Argumentum. 2009. Valamint *Schweitzer Gábor*: „Szomorú a jövő, mert szomorú a jelen.” Angyal Dávid naplófeljegyzései. Századok, 135. évf. 2001. 3. sz. 697–754. Angyal és Szekfű viszonyához legújabban, több eddig kevésbé ismert forrással vö. *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m.

³⁸ Vö. *Dr. Nagy Géza*: A legújabb Bethlen irodalom. Páztortúz, 1929. 98–109. *Kós Károly*: Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Erdélyi Helikon, 1929. 3.sz. 231–235.

³⁹ Vö. *Dénes Iván Zoltán*: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.

Utal az R. Kiss–Szekfű vitára is, itt R. Kisst túlságosan személyeskedőnek tartja, ugyanakkor szerinte a debreceni történész állításait okmányszerűen igazolja s kérdéses Szekfű nyugati és keleti magyar szembeállítására is. További feladatként jelöli meg pl. annak vizsgálatát, mit tett Bethlen az Erdélyben élő nemzetiségek kölcsönös megértése érdekében.⁴⁰ *Kós Károly* az Erdélyi Helikonban publikált recenziójában szintén elismerően szól Szekfű írói kvalitásairól. Bírálja ugyanakkor nyugati magyar és Habsburg-párti beállítottságát, bár szerinte Szekfűnek a saját szempontjából akár igaza is lehet s nem vonja kétségbe „teljes, sőt jóhiszemű őszinteségét”.⁴¹

Tekintsük át végül röviden a Szekfűt alapvetően támogatók/alkalmanként védők megnyilatkozásait is. Itt — amint erről korábban esett szó — a névsor *Móricz Zsigmondtól* és *Hajnal Istvántól Török Pálig, Meszlényi Antalig* és *Ifjabb Révész Imrétig* terjed.⁴² Közülük a leginkább meglepő talán *Móricz Zsigmond*⁴³, aki annak idején a Három nemzedéket (s pl. Szekfű Ady értelmezését) teljesen elutasította⁴⁴. Esetében tehát egyenesen egyfajta pálfordulásról beszélhetünk, ráadásul ő ebben az időszakban írja nevezetes Erdély trilógiáját, amelynek kulcsszereplője Bethlen⁴⁵. A Nyugatban megjelent recenziójában Móricz Szekfűt egyáltalán nem tartja képrombolónak, szerinte az általa ábrázolt Bethlen a magyar, a nemzeti értékek reprezentánsa, akinek hármas célja: Erdély gazdasági és kulturális felemelkedése, a Nyugat és Kelet közötti egyensúly megteremtése, valamint a hódító külpolitika. Szintén némileg meglepőnek tekinthető az egyébként szintén katolikus (de inkább a Szekfűvel vitatkozó ún. Századok köréhez tartozó) *Hajnal István* véleménye,⁴⁶ akinek cikke a jobboldali, keresztény konzervatív Napkelet hasábjain látott napvilágot (ezt viszont a közeli Szekfű barát Horváth János szerkesztette⁴⁷). Hajnal minden lényeges kérdésében egyetért Szekfűvel: szerinte valóban az államérdek Bethlen tetteinek igazi mozgatórugója (tehát nem ideális megfontolások); a Horváth Mihályig visszanyúló liberális- „szabadságigézetes” felfogással szemben Szekfű jogosan emeli ki Bethlen mögött az egyéniség, a tetterő és a hatalomszerzés vágyának motívumát; őszintének tartja Bethlen törökhöz való közeledését, s szerinte is anakronisztikus a vallásszabadság hőseként tisztelni az erdélyi fejedelmet. Egyetlen kifogása: Szekfű nem ábrázolja a Bethlenben valószínűleg lejátszódó

⁴⁰ Nagy Géza fontos egyháztörténeti összefoglalása nemrégiben jelent meg az Attraktor Kiadónál. Vö. *Nagy Géza: A református egyház története 1608–1715* Attraktor Kiadó, Máriabesenyő–Gödöllő, 2008.

⁴¹ Kós Károly egyéb munkája Erdélyről, vö. *Kós Károly: Erdély*. Kolozsvár, 1929. Amint korábban említettem a szürke zónához tartozik még pl. Krenner Miklós is. Ismertetéséről vö. *Gyurgyák*, 2007. 608. Itt ő inkább Gyurgyák értelmezésében „a könyv által gerjesztett vitáról”, valamint „a történészi mesterségről” értekeznek.

⁴² Vö. *Dr. Meszlényi Antal: Bethlen Gábor*. Katholikus Szemle, 1929. 409–422.

⁴³ Vö. *Nyugat*, 1929. 2. köt. 381–384. Kötetben In. Erkölcsei sarkantyú. Tanulmányok. 2. köt. Budapest, 1982. 72–75.

⁴⁴ Vö. *Dénes I. Z.: A realitás illúziója*. i. m.

⁴⁵ Legújabb kiadására vö. *Móricz Zsigmond: Erdély I–III*. Budapest, 2002.

⁴⁶ Vö. *Napkelet*, 1929. 4. sz. 299–301.

⁴⁷ Vö. ehhez *Erős Vilmos: Sebestyén Gyula bírósági pere Szekfű Gyulával*. Néprajzi Látóhatár, 2011/3. 83–103.

belső lelki vívódást és konfliktust (ami pl. ideák és a valóság tragikus összeütkezéséből eredhetett).⁴⁸

Nemigen tekinthető meglepőnek a régi barát, a protestáns *Török Pál* értékelése, akinek ismertetése a Budapesti Szemlében jelent meg.⁴⁹ *Török Pál* majdhogynem Szekfű belső baráti köréhez tartozott, már „A száműzött Rákóczi” idején is mellette állt, életük végéig levelező viszonyban álltak egymással, a Magyar Történetről is elismerően nyilatkozott⁵⁰. Szóban forgó írásában együtt ismerteti Angyal Dávid, R. Kiss István, Makkai Sándor, és Szekfű műveit⁵¹, persze Szekfűt a legnagyobb terjedelemben. Megítélése szerint Szekfű a sajátos abszolutizmust megteremtő Bethlent ábrázolja, aki ezzel európai kortársaival egyenrangú, sőt azokat felülmúló teljesítményt hajtott végre. Megvédi Szekfűt az erdélyi gondolat/a transzszilvanizmus és a vallási szabadság kérdésében, a vallási türelem ügyében pedig azt állítja (Bíró Vencelre hivatkozva⁵²), hogy bár Bethlen nem volt a vallási türelem híve, a korviszonyokhoz képest egyházpolitikája mégis ideálisnak tekinthető. *Török Pál* utal Szekfűnek az R. Kiss Istvánnal való vitájára is, amelyben teljesen Szekfűnek ad igazat. Például Szekfű irattal tudja bizonyítani, hogy Bethlen „megválasztása” török kényszerből jött létre, s nem degradáló annak felidézése sem, hogy II. Jakab (akit Szekfű csekély tehetségű uralkodóként jellemzett) válaszra sem méltatta. Írásának végén utal a „jury” kérdésre is, itt R. Kiss István harsány hangnemű a két történész tudományos jelentőségével fordítottan arányban állónak minősíti⁵³.

Külön pontként szeretném kiemelni végül Szekfű támogatói sorában az R. Kiss Istvánhoz hasonlóan szintén debreceni történész és református püspök *Ifjabb Révész Imre* véleményét, akinek az idevágó nézetei, illetőleg ezzel az egész kérdéskörrel kapcsolatos problematika szinte tökéletesen ismeretlen a vonatkozó irodalomban⁵⁴. A Szekfű–Révész viszonyhoz meg kell jegyezni, hogy Révész már „A száműzött Rákóczi” idején is támogatja Szekfűt⁵⁵. Együttműkö-

⁴⁸ Szekfű–Hajnal viszonyra számos adattal, levelezésükre is hivatkozva vö. *Erős V.*: A Szekfű–Mályusz vita. i. m.

⁴⁹ *Török Pál*: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. Budapesti Szemle, 1930. 218. köt. 634. sz. 465–478. Kétségtelen persze, hogy *Török Pál* nem tartozott az időszak történészeinek élvonalába.

⁵⁰ Ua.

⁵¹ Vö. az említetteken kívül *Makkai Sándor*: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca.(1929). In. Uő: Egyedül. (Tanulmányok), Kolozsvár, 1934. 1–75.

⁵² Vö. *Bíró Vencel*, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. *Török P.*: Újabb könyvek Bethlen Gáborról. i. m. 471.

⁵³ Vö. *Török P.*: Újabb könyvek. i. m.

⁵⁴ Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és Ifjabb Révész Imre kapcsolata. In. „A historiográfia műhelyében”. Történeti Tanulmányok, XIX. (A 2010-es historiográfiai konferencia előadásai. Debrecen. 2010. november 25.) [Szerkesztette Erős Vilmos és Velkey Ferenc.] Debrecen, 2011(2012). 77–94. Ifjabb Révész Imréhez vö. *Bucsay Mihály*: Révész Imre (1889–1967). Theologiai Szemle X, 1967/ 3–4. sz., 83–86., *Dr. Barcza József*: Révész Imre az egyháztörténész. Református Egyház, 1989/9. sz., 210–213., *Dr. Kathona Géza*: Emlékezés Révész Imrére, az egyháztörténésztudósra. Református Egyház, 1967/ 7–8. sz., 165–166., *Kocsis Elemér*: Révész Imre, az egyházkormányzó. Confessio 13, 1989/ 3. sz., 11–17., *Czeglédy Sándor*: Révész Imre, az igehirdető. Confessio 13, 1989/ 3. sz., 17–25., *Barcza József*: Révész Imre az egyháztörténész. Confessio 13, 1989/ 3. sz., 25–31., *Barcza József*: Révész Imre életműve. Theologiai Szemle XXXII, 1989/ 4. sz., 193–197., *Juhász Géza*: Révész Imre pályája. Alföld XVIII, 1967/ 5. sz., 99–100., *Balogh István*: Dr. Révész Imre (1889–1967). Alföld XVIII, 1967/ 4. sz. 93–94., *Szabó István*: Révész Imre (1889–1967). Magyar Tudomány, 1967/ LXXIV köt. 1. sz., 784–786.

désük további bizonyítéka pl., hogy Révész cikket ír „A magyar történetírás új útjai”-ba, a Magyar Szemle Kincsestárában jelenteti meg a reformáció történetéről írott összefoglalását, számtalan alkalommal hivatkoznak egyetértőleg egymás megállapításaira (pl. Szekfű a Magyar Történet-nek a magyarországi reformációt tárgyaló fejezeteiben), Révész számos cikket/tanulmányt közöl a Magyar Szemlében a harmincas években, amelyekben főként a német protestantizmus és a faji eszmék, illetve a Hitler közötti konfliktust kíséri figyelemmel s megírja Szekfű nekrológiát is 1955-ben⁵⁶.

A Bethlen-könyv kapcsán kifejtett tevékenységének/megnyilatkozásainak több rétege és szakasza van, amelyet csak röviden lehet itt összegezni. Elég annak felidézése, hogy Szekfűhöz írott leveleinek tanúsága szerint (ezeket a közelmúltban publikáltuk tanítványommal, Gyimesi Pálmával a Lymbus-ban⁵⁷) már a Bethlen-könyv megjelenése után közvetlenül, a kirobbant protestáns hajsza idején, megírja Szekfűnek, hogy nem ért egyet hitsorsos felekezeti társával, sőt kimondottan, illetve „kimondhatatlanul” fájlalja a Szekfű ellen intézett támadásokat.

Részlet Debrecen, 1929, V. 2. keltezésű leveléből:

„Ki sem mondható fájdalommal és aggodalommal kísérem azt a méltatlan zajgást,⁵⁸ amely Professzor úr rendkívüli értékű működését protestáns berkeinkben fogadja és kommentálja. – olvashatjuk Révész levelében – Beteg állapot az, amikor a tudományos kérdések eldöntésébe érzelmi és egyéb elfogultságok szólnak bele. Én legalább valósággal betege vagyok ennek, szinte még fizikai értelemben is. ... Régi élan-om⁵⁹ nagyon alábbhagyott, de még érzem, hogy tudásom – mióta kolozsvári tanári katedrámat 1920-ban kénytelen valék elhagyni⁶⁰ – sok hézagban szenved, az állandó tanulás és tanulmányozás hiánya folytán, és nincs meg az a (mondjuk) bátorságom és önbizalmam, ami megvan azokban, akik most Bethlen,⁶¹ 16 évvel ezelőtt Rákóczi⁶² miatt vették puszkavégre pro-

⁵⁵ Vö. Révész Imre : A százműzött Rákóczi. Protestáns Szemle XXVI, 1914, 301–304.

⁵⁶ Vö. Gyimesi P.: Szekfű Gyula és Ifjabb Révész Imre kapcsolata. i. m.

⁵⁷ Vö. Erős Vilmos–Gyimesi Pálma: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. Lymbus, 2009. 233–257. Újból megjelent In. Erős Vilmos: A szellem-történettől a népiségtörténetig. (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.) (2., javított, bővített, átdolgozott kiadás.) Debrecen University Press, Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2012. (Mivel a Lymbus-ban megjelent változat internetes formában érhető csak el, a következőkben az utóbbi oldalszámaira hivatkozom.)

⁵⁸ Vö. Erős V.–Gyimesi P.: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. i. m. Bevezetés. Természetesen a korábbiakban tárgyalt Szekfű-ellenes hadjáratról van szó, a Protestáns Szemlében, Kálvinista Szemlében és egyéb protestáns folyóiratokban.

⁵⁹ Lendület-francia.

⁶⁰ Révész Imre 1912-ben, mint helyettes egyháztörténész került Kolozsvárra, 1914-től pedig rendes tanárként dolgozott egészen 1920-ig, amikor is az erdélyi impériumváltozás következtében kénytelen volt elhagyni posztját, ugyanis ezzel a fordulattal együtt járt az „erdélyi szellem” megerősödése, s ő idegenül érezte magát ebben a környezetben, így elfogadta debreceni egyház által felkínált lelkesítő állást.

⁶¹ Vö. Szekfű Gy.: Bethlen Gábor. i. m.

⁶² Vö. Szekfű Gyula : A százműzött Rákóczi, 1715–1735. Budapest, 1913.

fesszor urat, lényegében teljesen azonos lelki összetétellel!”⁶³ (Kiemelések az eredetiben – E.V.)

Révész azonban nem csak magánleveleiben, hanem nyilvánosan is kiáll Szekfű mellett. Bizonyíték erre „A magyar történetírás új útjai”-ban megjelent ismertetése a kötetről a Protestáns Szemlében⁶⁴, amelynek — amint erről már esett szó — maga is egyik szerzője volt, s amely eredetileg a Református Teológiai Akadémián előadásként hangzott el⁶⁵. Ebben az előadásban Révész megvédi Szekfűt és a szellemtörténetet, ami a protestáns táborban óriási felzúdulást vált ki s a Kálvinista Szemlében hónapokon keresztül Révész és Szekfű-ellenes cikkek (alkalmanként egyenesen vezércikkek, mint „A száműzött Rákóczi”-vita idején) jelennek meg 1931-ben, a korábban már említett Varga Sándor, a dombóvári lelkész Eöry Szabó Dezső, vagy Polonyi Dezső és Zoványi Jenő tollából⁶⁶. (Ennek során a Kálvinista Szemle 1931. május 30-i számában közzéteszi a Gömör megyei református egyházmegeye papságának a nyilatkozatát, amely követeli, hogy Szekfű Gyulát tegyék át más tanszékre. Egészen, mint „A száműzött Rákóczi” idején!!!⁶⁷).

⁶³ Erős V.-Gyimesi P.: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. i. m. Illetve Erős V.: A szellemtörténetről a népiségtörténetig. i. m. 297–299. A Révész Imre által írott levelek között még több más is utal a Szekfű-(és a szellemtörténet)ellenes protestáns hajszára. Vö. pl. Debrecen, 1931. május 13-i keltezésű levelet, amelyben a következőket írja Szekfűnek: „Amióta Bethlen-könyved, meg a Magyar Történetbeli köteteid megjelentek, folyton növekvő, erkölcsileg is rettenetesen nyomasztó súllyal nehezült rám annak a látása, hogy református atyámfiai táborában egyre erősödik egy olyan irányzat, amely Téged, Hóman Bálinttal és még jó egynehány komoly emberrel együtt, egyszerűen ultramontán bérencnek állít be s becületes és értékes, nehéz munkákat útszéli pamfletirodalomként értékeli. Egyszer talán meg is irtam volna annak idején Neked, mily szörnyen bántott, hogy én akkori helyzetemben meg lévén fosztva a rendszeres tanulmányozás lehetőségétől s másfelől, mint gyakorló lelképásztor, másféle melléktekintettől függően – nem emelhettem szót melletted. Amire pedig kötelezett volna benső tudományos és erkölcsi meggyőződésemen kívül az a körülmény is, hogy már mint egész gyerekeMBER, a Rákóczi-hajsza idején is föl mertem melletted szólalni (Prot Szemle 1914) – sőt kötelezett volna annak a megfontolása is, hogy tulajdonképp a magyar protestantizmus prestige-ének teszek (nem kívánt, de annál szükségesebb) szolgálatot, amikor mégis belevegyítek egy disszonáns hangot az ellened s a szellemtörténeti iskola ellen unisono hangzó kálvinista bömbölésbe.” Vö. Erős V.: A szellemtörténetről a népiségtörténetig. i. m. 301. Az idézetek részleteinek értelmezéséhez vö. még Erős V.-Gyimesi P.: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. i. m.

⁶⁴ Vö. Révész Imre: A történettudomány új útjai és a protestantizmus. Protestáns Szemle XL, 1931, 507.

⁶⁵ Révész előadása 1931. május 5-én hangzott el a budapesti Református Teológiai Akadémia dísztermében. Az eseményt a Református Figyelő előadásorozatának keretében tartották. Az előadás kapcsán egy polémia bontakozott ki a Kálvinista Szemle és a Révészt védő Református Figyelő hasábjain. Ehhez vö. Varga Sándor: Egy szomorú előadás. Kálvinista Szemle XII. (1931. május 9.) 19. sz. vezércikk, Eöri Szabó Dezső: Révész Imre és Szekfű Gyula. – Reflexiók Varga Sándor cikkéhez. Kálvinista Szemle XII. (1931. május 16.) 20. sz. 165., Révész Imre: „Egy szomorú előadás.” – Dr. Révész Imre nyilatkozata. Kálvinista Szemle XII. (1931. május 16.) 20. sz. 166–167., ugyanez megjelent a Református Figyelőben is Révész Imre: Nyilatkozat. Református Figyelő IV. (1931. május 16.) 20. sz. 231–232., Varga Sándor: Nyilatkozatok címszó alatt. Kálvinista Szemle XII. (1931. május 23.) 21. sz. 172., Dr. Victor János: Rosszból is jön ki jó. Református Figyelő IV. (1931. június 13.) 24. sz. 283–284.

⁶⁶ Érdemes még megemlíteni, hogy a viták során Karácsony Sándor is megszólalt, R. Kiss védelmében s Szekfűt (nem először bukkan fel a vád, mint „A száműzött Rákóczi” idején is) „történelmi materialista”-nak nevezi. Vö. Karácsony Sándor: Szekfű Gyula és R. Kiss István könyve. In. *Úő: Magyar világnézet*. Budapest, 1941. 115. (A cikk először 1929-ben jelent meg.)

⁶⁷ Vö. Dénes I.: A realitás illúziója. i. m. Illetve *Úő: A történelmi Magyarország eszménye*. i. m. Passim.

A Szekfű és immár a Révész ellenes vádak a régiek: a magyar nemzeti hősök „sárba rángatása”, Erdély, de főleg a protestantizmus szerepének leértékelése, Habsburg és katolikus elfogultság, a vallásszabadság, illetve a vallási türelem eszméinek a megtagadása stb. stb. és mindezzel a magyar ifjúság szellemének a megrontása.⁶⁸

Nincs itt tér az egész polémia felidezésére, amelyet „duellum a duellumban”-nak is aposztrofálhatnánk, pusztán az ún. *Pompéry*-ügyet említeném fel ezzel összefüggésben (Révész Szekfű melletti kiállításának bizonyítására)⁶⁹. A katolikus(!) Pompéry Aurél ugyanis 1930-ban egy egész, alapjában Szekfű-ellenes kötetet tesz közzé, amelyben — némiképp meglepő módon — a protestáns támadók érvrendszerét veszi át, jöllehet elismeri Szekfű történetírásának európai színvonalát, stílusát pedig egyenesen Nietzsche-ével rokonítja. (Vö. „Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás?”⁷⁰) Ifjabb Révész Imre a Protestáns Szemlében, szintén 1931-ben megjelent bírálatában, alapvetően ironikus hangnemben sorra cáfolja Pompéry fő tételeit⁷¹. Eszerint Erdélyben nem beszélhetünk modern értelemben vett vallásszabadságról, a protestáns lelkesek a török hódítás alatt lévő területeken nem hogy türelmesebbek/mérsékeltőbbek lettek volna a katolikusoknál, hanem a leginkább radikális (tehát vallási szempontból türelmetlen) irányzatok (Kálvin, Zwingli–Bullingeri) épp e területeken hódítottak stb. Befejezőként leszögezi: csak tudományos történetírás létezik (amin ő egyébként a szellemtörténetet érti), nem pedig felekezeti s Szekfű az előzőnek a reprezentánusa.

„A valódi tudományban — írja Révész — nincsen is meg ez a ‘két oldal’, nincsen ‘magyar protestáns történetírás’ és nincsen ‘magyar katolikus történetírás’, hanem van a komoly tudományos igazság keresése mind az egyházi, mind a nem egyházi történetek mezején, és volna ez a tudományos igazságkeresés az emberi lélek véges gyarlósága miatt mindig, kivétel nélkül világnézeti árnyalt és színezett, ebből nem következik az, hogy mindig, kivétel nélkül rabzolgája is tartozik lenni a saját árnyalatának és a saját színének.”⁷²

⁶⁸ Vö. még mindehhez Alvinczi Péter: Váratlan fordulat. (Zoványi a Szekfű-kérdésről.) Kálvinista Szemle, XII. évf. 46. sz. 1931. november 14. 365–366.

⁶⁹ Számos részlet még ehhez vö. *Erős V.–Gyimesi P.*: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulának. i. m. Illetve *Erős V.*: A szellemtörténetről a népiségtörténetig. i. m.

⁷⁰ Vö. *Pompéry Aurél*: Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás. I. Budapest, 1930.

⁷¹ Vö. *Révész Imre*: Irányzatos-e a magyar protestáns történetírás? Protestáns Szemle XL, 1931, 307.

⁷² Uo. 310. A Bethlen Gábor kötet visszhangjához érdemes megemlíteni még két munkát, a bánási származású német F. Valjavec, illetve a román I. Lupas tollából. Valjavec az *Ungarische Jahrbücher*-ben megjelent ismertetésében igen elismerően ír Szekfű könyvről. Dicséri Szekfű szintetikus látásmódját, minden lényeges „átértékelő” szempontját aláírja, azaz Bethlen nem a nemzeti és vallásszabadság képviselője, hanem abszolutisztikus és a merkantilizmust meghonosítani kívánó szuverén volt. A legjobbnak a Bethlent a tetőpontra bemutató fejezetet minősíti, s szerinte Szekfűnek abban is igaza van R. Kiss Istvánnal szemben, hogy Bethlen győzelmes hadjáratait nem nemes lelki gesztusból, hanem megfelelő és elegendő külföldi (német) zsoldos katona hiány miatt szakítja félbe. Külön kiemeli Szekfű remek stílusát, s szerinte a szabadsághős torzképét Szekfű művével ugyan elveszítjük, helyette azonban megkapjuk a valóságos emberét. Vö. *Ungarische Jahrbücher*, 1929. 119–122.o. Megjegyzendő, hogy Valjavec később is nagyon elismerően nyilatkozott Szekfűről, külön recenziót szentelt a Magyar Történet kötetének, „A magyar történetírás új útjai”-ban megjelent tanulmá-

Jogosan vetődik fel a kérdés: hogyan értelmezzük mindezt, s mi a jelentősége/jelentése mindennek pl. a Szekfű-életmű interpretációja, illetve általában a Bethlen-recepció/képmás szempontjából?

Mielőtt a kérdésekre adandó válasz-kísérletemet rögzíteném, szeretném még felidézni (ennek az interpretációban alapvető jelentősége lesz), hogy Szekfűnek ebben az időben (is) még számtalan polémiája volt, amely szintén meglehetősen ismeretlen/feldolgozatlan a vele foglalkozó irodalomban.⁷³

Kiemelkedik ezek közül a néprajztudós/etnográfus *Sebestyén Gyula* elleni bírósági pere, amely Szekfűnek egy 1926-os („Álarcos könyvek” című), a Nap-

nyok közül a Szekfűt tartotta a legjobbnak, s a Südostforschungen első számába is megnyerte szerzőnek. Később azonban kapcsolatuk megromlott, Szekfűhöz közel álló történészek kifejezetten támadták Valjavecet a hitleri rendszerhez való túlzott igazodása, s völkisch nézetei miatt. Ioan Lupas recenzióját sajnos jelen sorok szerzője nem tudta fellelni, de alapvetően rekonstruálni lehet Bíró Sándornak egy 1943-as, a Lupas emlékkönyvbe írt megemlékezése alapján. Eszerint Lupas már a Három nemzedékről is írt igen méltató recenziót, bár kissé katolikus színezetűnek tartotta, s hasonlóképpen vélekedett szemináriumán a Bethlen Gáborról is, ahol még az R. Kiss Istvánnal való vitát is megemlítette. Bíró Sándor, mint a visszaemlékezésből kiderül maga is írt a könyvről az Ifjú Erdélyben, s a Szekfűvel folytatott későbbi levelezésének fényében nem lehet kétséges annak pozitív tartalma. Vö. *Bíró Sándor: Magyar diákevek Lupas tanár úrnál*. In: Omagiu lui Ioan Lupas. La implinirea varstei de 60 ani august 1940. Bucuresti 1943. 78–89. Bíró Sándor itt megemlékezik Lupas ismertetéseiről, a Három nemzedékről szerinte ezt írta a román történész: „Szintetikus munka, – írta az Évkönyv három oldalas beszámolójában... Újból bizonyosságot tesz a szerző nagyszerű képességeiről, melyek már ismeretesek azok előtt, akik figyelemmel kísérték Szekfű Gyula történetíró eddigi gazdag munkásságát, különösen 'A száműzött Rákóczi' és 'A magyar állam életrajza' c. kiadványokban. Azokkal a fenntartásokkal, melyeket a mi 1848-as forradalmi mozgalmainkra való tájékozási hiányra tetünk, Szekfű úr eme könyvét úgy tekinthetjük, mint amely a háború utáni magyar történetírás legkiválóbb megnyilvánulásai közé tartozik, habár helyenkint gondolatfejtésének olyan színezetet adott, mely az olvasóban azt az érzést kelti, mintha a szerzőt bizonyos római-katolikus jellegű, reakciós egyéni előszeretet befolyásolná!” (85.)

A Bethlen Gábor kötet kapcsán pedig így nyilatkozik:

„E nagy élmény után nemskára következtet a Bethlen Gábor kérdés ismertetése, mely szintén egyik legkellemesebb emléke a Lupas tanár úr román szemináriumában eltöltött időnek. Nekem különösképpen sokat jelentett, mert kevésel azelőtt ismerttettem volt Szekfű könyvét az 'Ifjú Erdély' c. folyóiratban. Nagy figyelemmel és lázas érdeklődéssel olvastam a Rugonfalvi Kis István válaszkönyvét, valamint Makkai Sándor pompás írását Bethlen Gábor lelki arcáról. Elképzeltető kellemes meglepetésem, amikor egyik szemináriumi órán Lupas tanár úr hozzáfogott a Bethlen Gábor munkája és értékelése körül lezajlott vita ismertetéséhez. Szinte az egész ülésen erről beszélt. Először a Szekfű Bethlen Gábor c. könyvét, keletkezési körülményeit, majd Rugonfalvi és Makkai műveit tárgyalta. Amennyire emlékszem, mindhárom könyvet elismerően és tárgyilagosan méltatta.” 86. Lupas ismertetése vö. Szekfű Gyula, Bethlen Gábor. (Gabriel Bethlen). Budapest, 1929. An. Inst. Nat. 1928–1930. V. 578–580. A Három nemzedékről uo. 1924–25. III. 727–730. Lupas egyébiránt a harmincas évek közepétől már inkább bírálta Szekfűt, különösen a középkori magyar nemzetiségi viszonyokról, a nemzetiségekkel szembeni bánásmódról vallott nézeteit. Vö. *Epoca de aur a minoritatilor*”. (Raspuns articoului lui I. Szekfű.) August, 1936. In. *Paralelism istoric*, cf. No. 611, 337–344. *Ungaria medievals si minoritatile lei*. (In legatura cu art. d-lui Iuliu Szekfű din Südostdeutsche Forschungen.) Piatra de hotar, 1936. III. No. 8–9. 23–28. Vö. még mindehhez *Orosz László: Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*. Budapest, Ráció Kiadó, 2014.

Lupasra legújabbán vö. *Radu Marza: Romanian Historians and Propaganda (1914–1946). The Case of Transylvania*. AEPRESS, Bratislava, 2014. Illetve az ott megjelölt irodalom. Lupas néhány Szekfűhöz írott levelére vö. EKK, G 628.

⁷³ A legteljesebb ezek közül, amint már korábban említettem, Gyurgyák J: *Ezzé lett magyar hazátok*. i. m. Illetve *Dénes I. Z.: A történelmi Magyarország eszménye*. i. m.

keletben megjelent recenziója miatt robbant ki⁷⁴. Ebben Szekfű — az angol író H. G. Wells-szel együtt⁷⁵ — egyenesen kigúnyolja Sebestyént, aki egyfajta turanista, Koppány-párti s így népies felfogásból kiindulva a magyar történelem hiányzó ősmondait/őseposztát kívánja megkreálni. Ennek során pl. Emesével megálmotdatja Sebestyén az egész későbbi magyar történelmet is, amely persze alapvetően a német és szlávellenes szabadságküzdelmek dicsőséges története lesz⁷⁶. (A bírósági per anyagát, a válaszokkal, pl. Horváth János véleményével együtt nemrégiben publikáltam a Néprijzi Látóhatárban.⁷⁷) Szintén ebben az időszakban támadja nagy vehemenciával Szekfűt pl. már *Bajcsy Zsilinszky Endre*, (és az ő nyomán rövidesen Féja Géza), aki Szekfű ún. „A háborús nemzedék” című cikkét „szedi szét” több részes, az általa szerkesztett „Előörs” című lapban⁷⁸. Itt igen éles szavakkal utasítja vissza Szekfű nézetét, miszerint azért kell inkább a húszas évek generációjához fordulni a megvalósítandó reformok társadalmi bázisaként, mert a harmincasoknak/negyveneseknek a háború miatt hiányos pl. a műveltsége. (A vita persze ekkor is, később is tágabb horizontú volt, hiszen Bajcsy Zsilinszky és Féja pl. Szekfű teljes 18. századi barokk koncepcióját elutasította⁷⁹, ragaszkodván ahhoz, hogy ez inkább a hanyatlás időszaka volt, illetve Szekfűt túlzottan Habsburg-barátnak, alkalmanként

⁷⁴ Vö. *Erős V: Szekfű Gyula Sebestyén Gyula elleni bírósági pere. i. m.*

⁷⁵ Vö. *Szekfű Gyula: Álarcos könyvek. Napkelet, 1926, 255–261.*

⁷⁶ Mintha egy akkori Koltay Gábor filmet látnánk.

⁷⁷ Itt szeretném megjegyezni, hogy Szekfűnek a Sebestyén elleni peréről Budapesten tartottam először előadást, 2005-ben, a Szekfű halálának 50. évfordulóján rendezett konferencián. A konferencia anyaga külön is megjelent, amiről recenziót is írtam s külön, itt nem részletezendő kérdés, hogy előadásom tanulmányá átdolgozott változata milyen félreértés miatt nem jelent meg a kötetben. [Vö. *Erős Vilmos: Szekfű: Árnyak és viták. (Az Eötvös Collegium konferenciakötetéről)* (Recenzió a „Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban” című kötetéről. Szerk.: Paksa Rudolf. Argumentum Kiadó, Eötvös József Collegium, Budapest. 2007. 197.) Kommentár, 2008/2. 120–127.] Recenziómat követően jelent meg a „Kurrens történelem” című internetes folyóiratban egy ismertetés ugyanerről a kötetéről, amelyben recenzióval egyúttal a 2005-ös konferenciáról is beszámolt. Ebben megemlékezik az én előadásomról, amelynek minőségét szerinte elárulta, hogy a jelenlevőknek (recenzió szövegéből bizonyíthatóan nem volt jelen) többször is szóban javítani kellett az ott elhangzott, Szekfű műveire vonatkozó adatokat. Ez a megállapítás a leghatározottabban cáfolható, minden jelenlevő egyhangú tanúsága szerint, jelen sorok írójának előadása közben semmiféle „rektifikáló” megjegyzés nem hangzott el, de nem is hangozhatott, mert a Néprijzi Tanulmányok-ban megjelent írásom és forrásközlésem bizonyossága szerint is, eddig a szakemberek számára is alapjában teljesen ismeretlen kérdéssről és forrásokról tartottam beszámolót. A konferencián egyébként valóban elhangzott egy olyan előadás, amikor ilyen jellegű közbeszólásra, rektifikálásra sor került, az azonban egy másik referátum volt, amelynek aztán utólag megjelent változatát mindketten (tehát jómagam és a „Kurrens történelem” recenzió is) a konferencia anyagából megjelent kötet legjobb írásának minősített. Előadásom tanulmányá átdolgozott változatára vö. *Erős V: Szekfű Gyula Sebestyén Gyula elleni bírósági pere. i. m.*

⁷⁸ Bajcsy Zsilinszky és Szekfű vitáiról vö. *Tilkovszky Loránt: Bajcsy Zsilinszky Endre történetpolitikai vitája Szekfű Gyulával. Valóság, 1959/6. 36–47; Tilkovszky Loránt: Bajcsy Zsilinszky Endre önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. Részletek Szekfű Gyulához intézett 1942. évi vitáirátából. Századok, 105.évf., 1971. 966–1002. Vö. pl. *Bajcsy Zsilinszky Endre: A háborús nemzedék. Előörs, 1928. július 29. 2. Valamint Uő: Magyar nemzet, magyar állam, magyar faj. Magyarország, 1937. szeptember 11. 3.**

⁷⁹ Vö. *Féja Géza: A kurzus felszámolása. (Szekfű Gyula és a 'nemzet megújítása'.) Előörs, 1931. november 22; Uő: A XVIII. század megdicsőülése. I–IV. Előörs, 1932. február 7. 4; február 14. 2–3; február 21. 2–3; február 28. 1–2; március 6. 1–2.*

egyenesen bérencnek tartották s inkább Kossuth és pl. a köznemesség pozitívabb ábrázolását kérték rajta számon. És persze az egész szellemtörténetet, főleg annak művelődéstörténeti alapállását elutasították!!!⁸⁰) Ugyanebben az időben zajlott még az ún. *Gálócsy-per*, melyben a nevezett/szóban forgó lapszerkesztő Szabó Dezsőhöz közel álló érvrendszerrel támadja Szekfűnek a Szent István-i államról szóló koncepcióját⁸¹. Ez szerinte csak németek magyarországi térfoglalását segíti elő/alapozza meg ideológiailag, s mindezzel Szekfű (és Hóman) a minősített „hazaárulás” büntetett követi el. (Szerző szerint Szekfű már „A száműzött Rákóczi” idején is az volt⁸².)

Szintén nem érdektelen mindezekon felül annak felidézése, hogy részben a Bethlen Gábor monográfia elleni hadjárattal egyidejűleg folyik az *Eckhart Ferenc* elleni hajsza⁸³. Ő „A magyar történetírás új útjai” című kötetben megjelent tanulmánya ügyén azzal váltotta ki „hazafias”, de inkább „soviniszta”, pozitívabban: nemzeti romantikus bírálóinak haragját, hogy elutasította (amint

⁸⁰ Vö. ehhez *Gyurgyák J.*: Ezzé lett magyar hazátok. i. m. 612.

⁸¹ Ebben az időszakban egyébként „A száműzött Rákóczi”-vita komplett módon is felújul, kifejezetten a Rákóczi-kérdésre összpontosítva. Vö. pl. *Király Aladár*: Harc Rákóczi becsületeért(sic!). Budapest, 1931. (A könyvet részletesebben elemzem a függelékben.) Itt jegyzem meg, hogy a kérdés-körrel kapcsolatos iratokban felváltva szerepel Gálócsy és Gálócsy Árpád, azaz, hol rövid, hol hosszú o-val fordul elő a neve. A problémára jelen sorok szerzője sem tudott végleges választ adni, a továbbiakban ezért a következetlenség.

⁸² Vö. minderről még *Der Kampf gegen nicht vorhandene Feinde*. Sonntagsblatt 1930. május 25. 3–4. Valamint a részleteket is számos szempontból tisztázva Függelék I–II. a jelen közleményben.

⁸³ Vö. *Kardos József*: Az Eckhart-vita és a szentkorona-tan. Századok, 103.évf., 1969. 1104–1118. A kérdéshez még érdemes felidézni Szekfűnek ez idő tájt Eckhart Ferenchez írott leveleit. Vö. Szekfű Eckhartnak MTA KK, Ms 5616/192. „Magy.Kult. II. cikkét küldeni fogom. Ironice már nem lehet e dolgokat tárgyalni, – ez ’verre megy’, lassabban, kisebb feltűnéssel, mint 1914-ben, de ugyanúgy, tökéletesen meg akarnak semmisíteni. Az összes protestáns folyóiratok, iskolaiak is, letárgyaltak, s az országban mindenütt a legrosszabb híreket költötték. Protestáns vezetők és tudósok, Révész K., Ravasz, Dékány Pista, stb. egyenként és titokban elítélik..., de kifelé egyik se nyilatkozik. Én még nem fordultam a legközelebb álló eszközökhöz: a prot. nyelvöltögetésre hasonlóképp válaszoltatni a mi részünkről – ha azonban ez így megy tovább s a prot-ok maguk nem szerelik le a dolgot, nem fogom visszatartani a kath. organumokat. – Vetted észre, Prot. és Kath. Szemle csak képzelt okokról írnak, a felekezeti momentumokat nem akarják nyíltan kimutatni, azt várják, hogy mi mondjuk ki. – Ezért, ezt kivéendő, vettem én oly komolyan a hazafiatlanság vádját. – Egyébként képzeld el, prot. papjelöltek nekem akarnak vizsgálni, vissza kell adnom, mert úgysis meg kellene buktatni s ezzel tanári viszonylatban is gyanús lennék. Emellett most éppen a 17. századi vallási problémát kell tárgyalnom. Egyetlen kálvinista, ki kiáll, Török Pál, Napkeletben és Bp. Szemlében is. A többi azt mondja: ’neked már az a sorod, hogy a tudomány haladásának mártírja légy.’ (szó szerint így mondták!)” Ms 5614/130, 1.26, 1930. „Károlyinak Bethlen Gábor leveleiről szóló ifjúkori cikkét (Budap. Szemle) igenis idéztem, részletesen, tartalmilag is, könyvem 294. lapján, 1. sorban; mondd meg neki (erről nekem nem panaszkodott). Sok vélemény, Révész Imre (Debr.) szerint nem kifogásolható prot. szempontból, Kiss I. annál inkább össze fog szidni Zsinkáéknál; úgy hallom, szememre veti, hogy több szöveget, mik Bethlen nemz. és vallásmotívumát bizonyítják, elmellőztem (Kiss I.-nak fogalma sincs kútfőkritikáról v. ’szellemtört.’-ről, nehéz vele vitatkozni.) Kollányi szer. nagy kath. eredmény; Bangha és Czapik (Magy. Kult.) szerint elhanyagolom a kath. szempontokat, kassai vértanúkat nem emelem ki. Kellott ez nekem? Magyary Zoltán (öcsédnek): csak melléktermény, nem tetszik neki, nem derül ki, hogy milyen volt az akkori Erdély. Kornis: prot.okkal kesztyűs kézzel bánik el (hát még ő). – Úgy látom, mindenki szívesen szemlélje volna egy új emberhajszának, minő a Rák. úgy volt (!!!-E.V.), s haragszanak rá, h. nem adtam alkalmat rá. Biztosan le vagyok fizetve Be. Istvántól, vagy nem akarom elveszteni a M. Szemlét. Fene kis ország ez, nem kellemes” Szekfű-Eckhart viszonyra, illetve az Eckharttra vonatkozó irodalomra vö. függelék.

Szekfű is „A magyar állam életrajzá”-ban már 1917-ben⁸⁴) Timón Ákos téziseit, miszerint a Szent Korona-eszme (a szabadság iránti szeretet) a magyarság vele született alkotása s így a magyarság története egyenlő az alkotmányos szabadság intézményeinek szerves és fokozatos kifejlődésével, amivel ez a fejlődés még a nyugati, angol–francia parlamentáris fejlődést is megelőzte (ebben persze Erdély alapvetően pozitív, sőt kiemelkedő szerepet játszik.) Eckhart ezzel szemben (részben Mályusz Elemér ösztönzései nyomán⁸⁵) arra mutat rá, hogy a Szent Korona eszme nálunk csak a 16. században, Werbőczy idején, azaz a nyugatinál később és történetileg fogalmazódott meg, ráadásul csak a köznemesiség, tehát nem az egész nemzet számára biztosított politikai jogokat (szabadságot), így csonka s a magyar fejlődés ennek nyomán sok vonatkozásban inkább a megkésett (de nem kelet-európai) cseh és lengyel alkotmányos és társadalmi folyamatokkal mutat párhuzamot. (Eckhart mindezzel majdhogynem „A száműzött Rákóczi”-hoz hasonló hajszát zúdítt a saját fejére, a parlamentben — Szekfűhöz hasonlóan, aki persze úgyszintén régi barátja volt — az egyetemi katedrától való eltávolításáért interpelláltak – mindez azonban alapjában ismert a szakirodalomban.⁸⁶)

Ismét felvetődik a kérdés: mi a konklúzió mindebből s hogyan lehet az előzőek fényében értelmezni az egész Bethlen-vitát?⁸⁷

Meglátásom szerint az egyik fő következtetés mindenképpen az, hogy bár a vita háttérében jelentős szerepet játszottak a vallási-felekezeti motívumok (ezt persze inkább az agresszíven támadó protestáns oldal hangsúlyozta) a protestáns–katolikus ellentét mindebben csak alárendelt jelentőségű.⁸⁸ Hiszen nem feledhető (számos bizonyítékot hoztam erre a korábbiakban), hogy a katolikus Szekfűnek számos protestáns védelmezője akadt, elsősorban és mindekelőtt *Ifjabb Révész Imre*, de *Török Pál*, s részben a „szürke zóna” egyes kép-

⁸⁴ Vö. *Szekfű Gy.*: A magyar állam életrajza. i. m.

⁸⁵ Vö. *Mályusz Elemér*: Az Eckhart-vita. Századok, 65.évf. 1931. 406–419.

⁸⁶ Vö. ehhez még *Mezey Barna*: Utószó. In. Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000. 407–437.

⁸⁷ Itt szeretném megjegyezni, hogy Dénes Iván Zoltán említett Szekfű Gyuláról írott monográfiájában szintén részletesen elemzi a Bethlen Gábor kötet recepcióját. Dénes az itt és a függelékben felemlített szerzők nagy részével nem foglalkozik. Könyvében utal még Mályusz Elemér, Hatvany Lajos reflexióira a Bethlen-ügy kapcsán, de legfőbb forrása Angyal Dávid és Szekfű levelezése, amely szerinte a két történész álláspontja közötti lényegi különbséget tükrözi, amelyben Károlyi Árpád Angyal nézeteihez áll közel. Dénes álláspontjával az egyik alapvető problémám az, hogy (historiográfiai koncepció hiányában) végül is nem tisztázza, mi az a pozíció, amelyből Angyal (részben Károlyi Árpád) szemben áll Szekfűvel, csupán rögzíti a nézetkülönbségeket. Megjegyzem a Bethlen Gábor kötet elemzése Dénes könyvének még ahhoz a részéhez tartozik, amelyben elég sok új forrást is felhasznál (de messzemenően nem az itteni tanulmány által felvázolt szélességben), könyvének utolsó részében ugyanis egyszerűen elfogy, s a harmincas-negyvenes évek, pl. a Magyar Szemle (de a Magyar Történet, nem beszélve az Állam és nemzetről vagy a Magyar Nemzetről) Szekfűjéről egy gyenge vázlatot kapunk. Mindezt részleteiben a könyvről készülő kritikai tanulmányomban fejtem ki. Vö. *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m.

⁸⁸ Ezzel inkább ellentétes felfogást képvisel *Erdősi Péter*: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. Korall, 2006. márc. 155–186. Illetve legújabbban *Romsics Ignác*: Clio bűvöletében. (Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.) Osiris Kiadó, Budapest, 2011. (A továbbiakban *Romsics*, 2011.)

viselői (így Nagy Géza vagy persze *Móricz Zsigmond*) is ide sorolhatók⁸⁹. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Szekfű későbbi tanítványai és szellemi társai, örökösei is jelentős részben protestánsok, élükön *Kosáry Domokossal* és *Benda Kálmánnal*, illetve pl. *Joó Tibort* is megemlíthetjük itt⁹⁰.) Másrészt, amint *Pompéry Aurél* vagy *Polónyi Dezső* példája világosan alátámasztja ezt, teljesen egyértelmű, hogy Szekfűnek katolikus oldalról is jelentős bírálói voltak, így a felekezeti szempont a viták háttérének feltárásakor bár fontos, de másodlagos helyre kerül. (Ugyanez volt a helyzet a Rákóczi-vita idején is, amikor a katolikusok — pl. az „Alkotmány” című napilap — Szekfű leginkább intranzigens támadói, R. Kiss István és mások még támogatói voltak.⁹¹)

Lehet értelmezni ugyanakkor a vitát a Szekfűvel kapcsolatos diskurzus keretein belül is. Ezzel összefüggésben véleményem szerint a vita világos bizonyíték arra, hogy végképp sutba lehet dobni az olyan a tudományos objektivitás és elfogulatlanság/tárgyvilágosság szerepében tetszelgő értelmezéseket (elsősorban Dénes Iván Zoltánét, aki — Glatz Ferenc és R. Várkonyi Ágnes mellett — a legalaposabban feldolgozta „A száműzött Rákóczi” vitát⁹²), amelyek szerint „A száműzött Rákóczi” nagy port felvert polémiája után Szekfű történetírása antidemokratikus (nacionalista) és „tudományalatti”/nem tudományos, pamflet jellegűvé vált, mivel — emberi gyengesége folytán — nem sikerült meghaladnia ellenfelei szintén nacionalista és tudománytalan álláspontját. (Értelmező szerint ezért lett volna sokkal kedvezőbb a fogadtatása a Három nemzedéknek.⁹³)

⁸⁹ Vö. a korábbiak.

⁹⁰ Kosáryhoz vö. Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. (Szerk. Ormos Mária.) Osiris, Budapest, 2003.

Valamint *Hanák Gábor*: Kosáry Domokos pályaképéhez. In. Hommage á Kosáry Domokos. (Szerk. Ormos Mária és Ferch Magda.) Budapest, 2009. 86–110.

⁹¹ Vö. *Dénes I. Z.*: A realitás illúziója. i. m.; *Uő*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m., ill. *Gyimesi P.* Debreceni színek. i. m.

⁹² Vö. *Glatz Ferenc*: Történetíró és politika. Akadémiai, Budapest, 1980.; *R. Várkonyi Ágnes*: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai, Budapest, 1961. Illetve *Dénes I. Z.*: A realitás illúziója. i. m.; *Uő*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m.

⁹³ Hozzá szeretném tenni, hogy a történelmi irodalomban újabban ismét felbukkant Szekfű műveinek alapvetően pamfletként való értelmezése. Ennek buktatóira korábban több alkalommal is felhívtam a figyelmet, például arra, hogy a pamfletezők alapvetően megkerülik Szekfű legfőbb munkáinak (mondjuk a Magyar Történet-nek) az elemzését, s nem adnak választ arra a kérdésre sem, mi szerintük a tudományosság kritériuma (a szóban forgó korszakban és általában), illetve, végül is ki képviseli ezt? Ráadásul a pamfletezők ilyen inszINUÁCIÓIKAT nemeGYSZER nem kifejezetten tudományos folyóiratokban, tudományos apparátus és érvek nélkül, gyakran pusztá minősítésekkel fogalmazták meg, minek következtében a gyanútlan olvasóban felmerülhet a kérdés: végül is kinek a munkája minősíthető pamfletnek? Vö. pl. *Miskolczy Ambrus*: A történetészek és antiszemitizmus. 2000, 2012. október. Illetve *Uő*: A múlt megszelídítése: eszmetörténet és historiográfia határán. Budapest: Gondolat, 2014. Valamint *Romsics I.*: Clio bűvöletében. i. m. Utóbbihoz vö. *Erős Vilmos*: Bűvölet nélkül – félúton. (Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről) Valóság, 2013/5. Május. 80–92. Az egész gondolatmenethez Erős Vilmos: Szekfű historiográfiai koncepciója. In: A negyedik nemzedék és ami utána következnek. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. (Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Nagy József Zsigmond) Budapest. 2011. 101–111. Szintén hozzá szeretném fűzni mindehhez, hogy Dénes I. Zoltán idézett, újabban megjelent Szekfű-monográfiájában már némileg finomított álláspontján, nem tagadja feltétlenül és egyértelműen szakmaiságát, ugyanakkor végső soron változatlanul alapvetően negatívan, egyfajta (szerző által persze nem tisztázott) „historicista” és modernizáció-ellenes történészként értékeli. Vö. *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m.

Az itt felsoroltak (tehát a Szekfűvel, sőt a Révész Imrével összefüggő „duellum”-ok, illetve a jelzett viták Sebestyén-nel, Bajcsy Zsilinszky-vel vagy Gálócsy Árpáddal) napnál világosabb alátámasztásai annak, hogy a Szekfűvel kapcsolatos romantikus, nemzeti–nacionalista gyökerű (általa kismagyaroknak aposztrofált) polémia és teljes averzió ebben az időszakban, sőt később sem szűnt meg, mondhatni egész életútján elkíséri (legalábbis 1945-ig)⁹⁴. (Erre világos bizonyítékok a későbbi szüntelen támadások, Zoványi Jenő és Csuday Jenő részéről, illetve pl. a „Mi a magyar?” vagy az „Állam és nemzet”, illetve a Magyar Nemzetben megjelent cikkeivel kapcsolatos polémiák, – Bisztray Gyula számosat összegyűjtött ezek közül az Egyetemi Könyvtárban lévő hagyatékában.⁹⁵)

Mindezzel szemben legalábbis elgondolkodtató, hogy a mai szemmel is mértékadónak tekinthető *Hajnal István* és *Móricz Zsigmond*, és persze *Ifjabb Révész Imre* (hogy Török Pálról, Kós Károlyról, Nagy Gézáról ne is beszéljünk⁹⁶, de persze Szekfű munkáinak tudományos jellegét a tőle eltérő álláspontot képviselő Angyal Dávid sem tagadta soha⁹⁷) alapvető, sőt elsőrendű *tudományos műként* értékelte az itt tárgyalt polémiát, s éppen a pamflet jellegét hangsúlyozók írtak pamflet-szerű munkákat (leginkább R. Kiss, de Zoványiékra is ez jellemző számos tekintetben⁹⁸.)

⁹⁴ Vö. EKK Bisztray hagyaték, G 635. Benne számos összegyűjtött Szekfű-ellenes cikk a napilapokból az 1930-as, 1940-es évekből.

⁹⁵ Ua. Vö. pl. a „Berlini vállveregetés” című cikk In. Magyarok Lapja, 1937. július 25, amely Szekfűnek a „Schittenhelm Ede” című írását (és a Szent István-i állam fogalmát) támadja hevesen, teljesen Szabó Dezsői szellemben. Számos példa hozható azonban ilyen jellegű támadásokra a második világháború időszakából is, például Szekfűnek a Magyar Nemzetben megjelent cikkei kapcsán. Vö. Bisztray-hagyaték. uo. A Szekfű–Szabó Dezső viszonyhoz *Kovács Dávid*: Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarság szemléletünk párhuzamai az 1920-as években. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. i. m. 213–228.

⁹⁶ Itt kap jelentőséget aztán még Valjavec, Lupas és Bíró Sándor értékelése is, akik (mint láthattuk) bár nem azonos szakmai súlyal rendelkeztek, alapvetően nagyrabecsüléssel nyilatkoztak Szekfű könyvéről. Nem tematizáltam külön Károlyi Árpád álláspontját, mivel a függelékben számos dokumentumot közlök az ő véleményéről. Az viszont itt is leszögezhető, a felhozott dokumentumok azt tanúsítják, hogy Károlyi — kifogásaival együtt — alapvetően pozitívan, alkalmanként igen elismerően nyilatkozott a kötetről, s nem lehet kétséges, hogy komoly szakmai erényekkel rendelkező, tudományos teljesítményként értékelte. Bővebben mindehhez vö. Függelék I.

⁹⁷ Vö. *Erős V.*: A Szekfű–Mályusz vita i. m. Passim. Meg lehet említeni még Károlyi Árpád megnyilatkozásait is ebből az időszakból, aki Angyal Dáviddal sok vonatkozásban hasonló nézeteket vallott. Károlyi ugyanis, bár például a Domanovszky Sándorhoz írott ekkori leveleiben hevesen bírálja Szekfűt és nagyon egyetért Domanovszkynak a Magyar Történettel (és a szellemtörténettel) szemben megfogalmazott bírálatával, egy 1934-es levelében arról ír, hogy az akadémiai nagyjutalmat abban az évben inkább a Hóman-Szekfűnek, vagy csak Szekfűnek kellene adni (utóbbi esetében a szinézis általa írt részeire, valamint a Bethlen Gáborra – !!! – hivatkozva.) Ráadásul Károlyi a Szekfűhöz írott leveleiben ekkor is alapvetően támogatásáról biztosítja mind a Gálócsy per ügyében, mind a Bethlen-könyv körüli herce-hurcában, mind pl. Csuday Jenő Szekfű-ellenes megnyilatkozásai vonatkozásában (amelyek teljesen egy tőről fakadnak R. Kiss István, illetve Zoványi Jenő támadásaival). Vö. mindezekhez Károlyi Árpád levelei Domanovszky Sándorhoz MTA KK Ms 4525/268. Bécs, 1931. febr. 13, illetve Ms 4525/395. Bécs, febr. 7. Valamint Károlyi Árpád levelei Szekfű Gyulának. EKK, G 628. pl. 96. Bécs, 1930. április 30. A levelek szövegeiről részletesen, illetve azok értelmezéséhez vö. függelék. Károlyi Árpád és Szekfű kapcsolatához vö. még legújabban *Fazekas István*: Szekfű Gyula és a Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárosa az I. világháború előestéjén. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. I. m. 58–75.

⁹⁸ Vö. a korábbiak.

A korábban jelzett értelmezésekkel ellentétben leszögezhető (s a Magyar Történet itt nem tárgyalható recepciójának felidézése csak ráerősít minderre⁹⁹), hogy a vitában egyszerűen inkább a régi és az új, a modernebb, európai szempontokat inkább alkalmazó, a kor tudományosságához, a szintetikus, tehát gazdasági és társadalomtörténeti szempontokat, vagy a „Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott” rankei elveit jobban érvényesítő és az egyoldalúan esemény- és politikatörténet-centrikus, a történelemben hősokeket kereső, a nemzeti múltat idealizáló, az európai és a szociális (valamint a szociológiai) kérdések iránt érzéketlen provinciális és nacionalista szemlélet összezapásáról van szó, amelyben az előremutatót mégiscsak a Zoványi által gúnyosan „Szekfű és társai”-nak a történetírása képviseli¹⁰⁰.

Az már egy másik kérdés, hogy ezeket az európaiabb szempontokat nem csak Szekfűék (és pl. Hóman – ő is állandó célpont itt¹⁰¹) által képviselt szellem-történet reprezentálja, hanem legalább ennyire a Bethlen vitában leginkább a Hajnal István által megjelenített Századok-köre (akik ráadásul sokat merítettek a függetlenségi, sőt protestáns tradícióból is), viszont a szellem-történet egészében, sőt alapjában (Vö. a „Magyar Művelődéstörténet”¹⁰²) ők sem utasították el s mindkettőjükben közös pl. a primitív, politikai eseménytörténet („histoire événementielle”) központú, romantizáló és hősokeket kereső, a nemzeti múltat idealizáló történet-szemlélettel való oppozíció¹⁰³. (Az egyik összekötő híd

⁹⁹ A bibliográfiai adatokhoz vö. *Erős V.*: A Szekfű–Mályusz vita. i. m. *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m., illetve pl. *Gyurgyák J.*: Ezzé lett magyar hazátok. i. m. Megjegyzésem, hogy a Szekfűvel legerőteljesebben, a legnagyobb apparátussal vitatkozó Mályusz Elemér soha nem vitatta Szekfű műveinek tudományos jellegét (pamfletet bizonyosan soha nem emlegetett), csak az alapkonceptióval nem értett egyet, ami tudományos vitákban természetes. Nyilván ezért is fordított ekkora energiát az ellenérvek kifejtésére. Vö. *Erős V.*: uo.

¹⁰⁰ Vö. *Zoványi J.*: Történelmi átértékelés. i. m. Meg lehet itt jegyezni, hogy az egyik döntő kérdés jelen tanulmány szempontjából az Ifjabb Révész Imre és R. Kiss István (és például Zoványi) közötti minőségi különbség megítélése. Megítélésem szerint Révész Imre sokkal inkább képvisel európai szempontokat, például abban, hogy a magyar protestantizmus történetét nem szűk magyar (és felekezeti), hanem európai szemszögből ábrázolja. Műveiben számos utalás történik az európai történetírás eredményeire (ami R. Kiss Istvánnál csak bűvészkedés vagy szemfényvesztés), s nem véletlen, hogy számos cikkében birkózik a magyar protestáns történetírás, illetve az egyháztörténet-írás tudományos színvonalra emelésének kérdésével. Azt már csak „on top of all that” teszem hozzá, hogy mindez nála a szellem-történeti álláspontot jelenti, s nyilván ezért a kitűnő a kapcsolata (R. Kiss Istvánnal vagy Zoványival ellentétben) a korszak élvonalbeli historikusaival. Ez részben azután módosítása is a következőkben felidézendő Foucault-i (sőt Hayden White-i) gondolatoknak. Bár alapvetően fontosnak tartom a történetírás retorikus, diszkurzív elemeinek a felidézését és elemzését (jómagam is ezt teszem ebben az írásban is), ugyanakkor nem gondolnám, hogy itt pusztán diskurzusról van szó, azonos „szakmai” értékű narratívumok, „cselekményesítések” pusztán egymás mellé való helyezéséről. Révész és a tudományos egyháztörténet-írás problémáiról. Vö. *Gyimesi Pálma*: Böhm Károly hatása ifjabb Révész Imre történetelméletére In: *Történeti Tanulmányok*, XVIII. Szerkesztette: Velkey Ferenc. Debrecen, 2010 (2012). 45–66. (Itt szerző felveti, hogy Révész már 1913–1914-ben a szellem-történet magyarországi meggyökereztetésével foglalkozott.) A szellem-történetről vö. *Erős Vilmos*: A szellem-történet. Valóság, 2008/5. 20–35.

¹⁰¹ Hómanra legújabban vö. *Történeti átértékelés*. Hóman Bálint, a történész és a politikus. (Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Csurgai Horváth József) Budapest, Ráció Kiadó, 2011.

¹⁰² Vö. *Magyar Művelődéstörténet IV.* (Szerk. Wellmann Imre). Budapest, 1939. *Magyar Művelődéstörténet III.* (Szerk. Lukinich Imre) Budapest, 1938.

¹⁰³ Tudomásom szerint Szekfű legnagyobb kritikusaik közül pl. Németh Lászlónak sem volt semmi kapcsolata az R. Kiss István, Zoványi Jenő, Csuday Jenő-féle irányzattal, igaz, hogy Szabó

itt éppen a felidézett Ifjabb Révész Imre lehet, aki mindkét körrel jó kapcsolatot ápolt, csak éppen említett felekezeti társaival nem¹⁰⁴.)

Egyik utolsó megjegyzésként még azt vetném fel, hogy az itt megjelölt és felhasznált forrásaimat a Michel Foucault-i értelemben vett *monumentum*ként (azaz nem *dokumentum*ként) kívántam összefüggésbe állítani¹⁰⁵, azaz célom nem az igaz–hamis Bethlen kép bemutatása az amelletti állásfoglalás volt, hanem a két világháború közötti ezzel kapcsolatos történettudományi/történetírói diskurzus bemutatása, amelyen túl, persze önmagán is túlmutató jelentősége/jelentése van,¹⁰⁶ s amely így részben, de csak részben módosítása is Foucault elképzelésének, ennek elemzése azonban már nem ennek a tanulmány-nak a feladata.

Megjegyezném még azt is, hogy legalább ilyen mélységű elemzésre lett volna szükség R. Kiss István „Az átértékelt Bethlen Gábor” című könyvének újbóli kiadásakor is,¹⁰⁷ ugyanakkor — úgy gondolom — hogy ebben az esetben (tehát, ha ilyesmi készül) a szóban forgó kiadó nem adta volna ki a művet. Viszont ez ismét csak Foucault-t vagy legalábbis a foucault-i szempontokkal való szembeállítás szükségességét bizonyítja, amiről a kiadónak láthatólag fogalma sincsen¹⁰⁸.

Dezsóval igen, s részben Féliákkal és Bajcsy Zsilinszky Endrével is. Vö. pl. *Németh L.: Szekfű Gyula*. i. m.

¹⁰⁴ Vö. Révész Imre levelei Mályusz Elemérhez. (A kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának feldolgozás alatt lévő Mályusz Elemér hagyatékában található meg).

¹⁰⁵ Vö. Foucault-hoz *Sutyák Tibor*: Michel Foucault gondolkodása. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 2007; valamint pl. *Takács Ádám*: Történeti megismerés és történeti tudás Michel Foucaultnál. In: *A történelem szerszámos ládája*. (Szerk. Szekeres András.) Budapest: L'Harmattan. 2002. 15–37.

¹⁰⁶ A korszak értelmezésével kapcsolatban vö. újabban Óze Sándor és Pálffy Géza vitája. Érdekes módon több vonatkozásban is egyfajta kontinuitás figyelhető meg, hiszen Óze inkább az R. Kiss István és a nemzeti romantikusok vonalát követő értelmezést képviseli a 16–18. századi rendi függetlenségi mozgalmakkal, valamint a Habsburgokkal kapcsolatban. Pálffy inkább Szekfű értelmezéséhez kötődik, s sokkal hangsúlyosabban veszi tekintetben az európai vonatkozásokat, illetve a Habsburgok pozitív szerepét. Persze itt sem egyszerűen a kuruc-labanc hagyomány szemből állásáról van szó, hiszen Óze már hangnemében is inkább pamflet-szerű (mint R. Kiss) és Pálffy joggal nevezi őt „áltörténelem”-nek. Vö. ehhez *Óze Sándor*: Nemzettudat és historiográfia. Budapest: Hamvas Intézet. 2009. Hasonló szempontoknak az ún. Mohács-vitában való megjelenéséről, az Óze–Pálffy vitára is utalva vö. *Erős Vilmos*: Magyar Historiker-Streit? A Mohács-vita az 1970-es években. In: *Loci memoriae Hungaricae*. Szerkesztette: S. Varga Pál–Szárász Orsolya–Takács Miklós. Debrecen: Egyetemi Kiadó. 2013. 297–308.

¹⁰⁷ Vö. R. Kiss I.: *Az átértékelt Bethlen Gábor*. i. m. (2008).

¹⁰⁸ Megjegyezhető, hogy a szóban forgó kiadónak számtalan ilyen újabb (hovatovább „kalózkidás”-nak is aposztrofálható) publikációja van. Ezek közül számos enyhén szólva is gyanús, de mindenképpen tisztázandó körülmények között született, enélkül az olvasó nemigen tudja értelmezni ezeket a műveket és tálcán kínálkozik a direkt aktuális, politikai vonatkozásokhoz kapcsolódó olvasási stratégia. A mulasztás oka — ahogy korábban már utaltam erre — : a szerkesztő, illetve a kiadó historiográfiai tájékozottságának teljes hiánya. Vö. pl. *Mályusz Elemér*: A magyar történettudomány, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. *Mályusz Elemér*: A vörös emigráció. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. (Eredetileg 1931.) Előbbihez vö. pl. *Erős Vilmos*: Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata. In: *Történeti átértékelés*. i. m. 217–228.

FÜGGELÉK I.

Az itt következő függelék válogatás Károlyi Árpádnak a Szekfű Gyulához írott leveleiből¹⁰⁹ az 1920-as évek végéről, illetve az 1930-as évek első feléből. (Sajnos Szekfű válaszleveleit nem ismerjük, mivel Károlyi Árpád ilyen jellegű hagyatéka a második világháborúban megsemmisült.)

A leveleknek a korábbiak vonatkozásában, tehát a Bethlen Gábor monográfiával való összefüggésben, számos érdekességük van. A levelekből ugyanis egyértelműen kiderül, hogy Károlyi Árpád kifejezetten pozitívan, sőt (alkalmanként) egyenesen elismeréssel nyilatkozott Szekfű munkájáról, olyannyira, hogy 1933-ban (saját maga helyett) az Akadémiai Nagydíjra is Szekfűt javasolja a Bethlen Gábor című monográfiáért, illetve a Magyar Történet addig megjelent (a Bethlen Gábor uralkodásának időszakát is tartalmazó) köteteiért.

A levelek ezen kívül még számos egyéb részlettel szolgálnak a két történész viszonyát illetően. Így például a hosszasabban beszámolnak a korábban már említett, illetve bemutatott Gálócsy-ügy részleteiről, amelynek során Károlyi — természetesen — szintén „teljes mellszélességgel” Szekfű oldalán áll, s különösen figyelemreméltó pl. a Csuday Jenőre vonatkozó levél (vö. az alábbiak), aki a Gálócsy-ügyben leginkább exponált történész. Szintén elvi jelentőséggel bír az a tény is, hogy bár Károlyi Árpád nem ért egyet a „Bethlen Gábor” monográfia egyes kitételeivel s a Magyar Történet koncepciójával, vagy Szekfűnek a pozitívizmussal, közelebbről pedig Pauler Gyula nézeteivel kapcsolatos kijelentéseivel – ennek ellenére 1933-ban mégiscsak őt javasolja az Akadémiai Nagydíjra, amit nem csak nyilvánosan, hanem magánleveleiben is megerősít (vö. a Domanovszky Sándorhoz írott levél az alábbiakban), annak ellenére, hogy ezekben szintén megfogalmazza az említett kifogásokat.

Szintén a levelekből derül ki, hogy Károlyi Árpád alapvetően Eckhart Ferencet is támogatja a korábban szintúgy felidézett Eckhart-vitában, amely „A magyar történetírás új útjai” kapcsán robbant ki (jóllehet itt is vannak kritikus megjegyzései, amelyek során néha — Takáts Sándorral együtt — egy kalap alá vonja Szekfű és Eckhart megközelítését, természetesen teljes joggal, mint a szellemtörténet képviselőit.)

Ugyanakkor éppen „A magyar történetírás új útjai”-ban megjelent tanulmányokra való reakció jelzi Károlyi Árpád és az új történész-generáció alapvető eltérését is: az ún. szellemtörténeti szempontot Károlyi Árpád (és persze Takáts Sándor, vagy Angyal Dávid) nem írja alá, s ragaszkodik a hagyományos (persze Gálócsy-val, R. Kiss Istvánnal, Csuday-val, illetve az Eckhartot támadókkal — Balla Antal, Kálnoki Bedő Sándor, Zsitvay Tibor, Nagy Miklós¹¹⁰ — semmilyen közös nevezőre nem hozható), inkább az empíriára, a forrásközeliségre és Rankére alapozó megközelítéséhez.¹¹¹

¹⁰⁹ Vö. Károlyi Árpád levelei Szekfű Gyulának, EKK, G 628.

¹¹⁰ Vö. még Nagy Miklós levelei Angyal Dávidhoz. Ms 8036/183–265. A levelekre Törő László Dávid hívta fel a figyelmet, akinek ezt ezúton köszönöm meg. A levelek egyértelműen tanúsítják a Bethlen ügy és az Eckhart-vita közötti párhuzamokat, amelyben Angyal több alkalommal (viszont nem mindig) a Szekfűt és Eckhartot nemzeti romantikus oldalról bírálókkal értett egyet.

¹¹¹ A Károlyi Árpáddal foglalkozó, őt értékelő irodalomra vö. a következő jegyzeteket.

Meg szeretném még jegyezni, a levelezés további bizonyíték arra nézve is, hogy Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula számos vonatkozásban azonos platformon álltak. Azaz nemcsak a nemzeti romantikus (vagy az annál rosszabb) irányzathoz köthető nacionalizmussal álltak szemben, hanem (bár nem ugyanolyan mértékben) vitában álltak a „régebbi” történész generációval is¹¹², amennyiben a „forrásközelség” mellett már elemző gazdaság-, társadalom- és szellemtörténeti szempontokat, sőt egyfajta európai látókört és kontextust érvényesítettek.

Mindez alapján dementálja az újabban pl. Dénes Iván Zoltán által hangoztatott tézist, miszerint Szekfű csak az önmagáról alkotott képe szerint modernebb, európaibb, korszerűbb, aki az említett gazdasági, társadalmi és szellemtörténeti szempontokat jobban érvényesíti¹¹³. Ezzel szemben újból le lehet szögezni, hogy mindebben olyan partnerei vannak (akiknek szintén ez a képük Szekfűről és önmagukról), mint Eckhart Ferenc, Eckhardt Sándor, Hóman Bálint, Ifjabb Révész Imre, Deér József, Gerevich Tibor, de akár Mályusz Elemér¹¹⁴, vagy Hajnal István is. Remélhetőleg senki nem véli tudományosan megalapozott kijelentésnek, hogy Szekfű e történészeket mintegy hipnotizálta, azaz önképét rájuk vetítette, hiszen így az említett szerzők tudományos integritását veszélyeztetnénk, egyfajta infantilizmussal vádolnánk őket, akik képtelenek önálló vélemény és tudományos produktum létrehozására. (Mert hogy egyébként ők is úgy vélték, s ezért álltak ki alapvetően Szekfű mellett, hogy az előző nemzedéknél jobban érvényesítik a szóban forgó szempontokat, sőt itt több vonatkozásban egyenesen paradigmaváltásról beszélhetünk.¹¹⁵)

A függelékhez csatolom még Gálócsy Árpád Szekfű elleni röplapjának a szövegét, néhány ennek háttérül szolgáló, s az értelmezést így segítő dokumentummal együtt.¹¹⁶

¹¹² Például Angyal Dáviddal is!

¹¹³ Vö. Dénes I. Z.: A történelmi Magyarország eszménye. i. m. Dénes korábbi álláspontjához vö. *Erős Vilmos*: A hatalom humanizálása avagy Szekfű démonizálása. Megjegyzések Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat*. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával című könyvéhez. Századvég, 2000/4.135–144.

¹¹⁴ Vö. Mályusz E.: *Az Eckhart-vita*. i. m.

¹¹⁵ A két világháború közötti magyar történetírásról vö. *Erős V*: A magyar történetírás a két világháború között. i. m., illetve az ott megadott irodalmat. Az újabban megjelent munkák közül fontos még pl. *Pál Lajos*: Egy folyóirat a történész viták keresztüzében, *Századok*, (1931–1943). *Századok*, 2015/1. 33–86. *Kincses Katalin Mária*: Szellemtörténet és hadtörténetírás. (A magyar hadtörténetírás kapcsolódási pontjai, különös tekintettel az 1930-as évekre.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013/2. 377–411.

¹¹⁶ Az elmondottakhoz hozzátartozik, hogy Szekfű 1940-ben nekrológot jelentet meg a Magyar Nemzetben Károlyi Árpádról. Vö. *Szekfű Gyula*: Egy darab régmúlt. *Magyar Nemzet*, 1940. 240.5.

KÁROLYI ÁRPÁD LEVELEI SZEKFŰ GYULÁNAK. EKK, G 628¹¹⁷

Bécs, 1929. január 15. 87.

„Kedves Jó Barátom!

Hálás köszönettel vagyok adósod az új esztendő első két vasárnapjáért. Mert e két vasárnap olvastam el nagy figyelemmel, nagy érdeklődéssel és még nagyobb élvezettel kitűnő Bethlen Gáborodat¹¹⁸. (Kiemelés az eredetiben, a következőkben is mindig – E.V.) S mikor ezért az igazi élvezetért őszinte köszönetet mondok, kérlek egyszersmind, hogy ehhez a szép és nagyszabású alkotáshoz — melynek egyes részei és fejezetei, mint pl. a Bethlen tetőpontjáról szóló¹¹⁹, valóságos kis bijouk¹²⁰ — fogadd őszinte és meleg gratulációm.

Speciális élvezettel és örömmel követtem azt, amit a 163. s köv. lapokon Bethlen leveleiről mondasz¹²¹; mert valamikor, 48–47 évvel ezelőtt, mikor Szilágyi S. kiadta a ‘Politikai leveleket’¹²², én e kötetéről Gyulai fölszólítására fiatal fővel s naiv lelkesedéssel egy igen hosszú, de naiv tanulmányfélért írtam¹²³ s jól esik most látnom, hogy a levelek értékelésénél utólag igazat ad nekem Bethlen kitűnő biografusa. (Fogadni mernék, hogy azokat a leveleket Rajtad kívül és rajtam kívül — aki azok legnagyobb részét Bethlen sajátkezű eredetieiről lemásoltam — alaposan soha senki át nem tanulmányozta...

Csak egyben contradicálok¹²⁴; abban, hogy beállításod szerint Bethlen kivált volna (s magával vitte természetesen Erdélyt) a középeurópai közösségből (276. s köv.)¹²⁵. Vitatkozni e fölött Veled így levélben nem lehet szándékom. Elég ha jelzem contradictiómat. Legföljebb csak arra utalhatnék egész röviden, hogy azok után amiket Bethlen politikai, szellemi és kulturái összeköttetéseiről, a nyugattal, előadsz, olvasóid nehezen lesznek meggyőzhetőek Bethlen említett kiválásáról...”¹²⁶

¹¹⁷ Károlyiról irodalom vö. pl. *Vardy, St. B.*: Modern Hungarian Historiography. i. m. *Glatz Ferenc*: 1980. Történetíró és politika. Budapest: Akadémiai; *Fazekas István*: Árpád Károlyi (1853–1940.) Direktor des Haus- Hof- und Staatsarchivs. In. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Festschrift für Lorenz Mikolitzky. Wien, 2011. 63–81. *Bittner Lajos*: Károlyi Árpád a levéltárnok. Levéltári Közlemények, 1933. (11) 174–204.

¹¹⁸ Vö. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. i. m.

¹¹⁹ Vö. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. i. m. 143–190.

¹²⁰ Ékkövek (francia).

¹²¹ Vö. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. i. m. 163.

¹²² Vö. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1879.

¹²³ Károlyi ifjúkori műveiről vö. *Fazekas I.*: Árpád Károlyi. i. m.

¹²⁴ Ellentmondok. (Latin.)

¹²⁵ Vö. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. i. m.

¹²⁶ Eckhart Szekfűnek G 628 26. lev. 1929. jan. 24. „Öregúr őszintén dicséri Bethlenedet. (Csak azt veszi rossz néven, hogy nem ismered vagy nem említed cikkét, melyet leveleiről ő írt fiatal korában a B. Szemlébe.) De igazán magasztalta, kül. B. a tetőponton fejezetet. Hallom a számár R. Kiss I. megtámadott. Mikor lehet nálunk európai módon írni? Mit fognak majd Illések szólni az én eretnek tanaimhoz? Félek, hogy nem csekély nehézségeim lesznek....” A szövegben említett öregúr Károlyi Árpád.

Károlyi Szekfűnek, Bécs 1929. május 17. 88.

„*Kedves jó Barátom!*

Ismervén nagymértékű elfoglaltságodat, csak röviden köszönöm meg a 'Kritika és terror' szíves elküldését¹²⁷. Tán jobb lett volna a Protestáns Szemlében válaszolnod.

Mondjuk taktikai okokból is. – Balthazárékat egész bizonyos, hogy gr. Károlyi József gróf¹²⁸ ostoba nyilatkozata zavarta meg.

Most Pesten hallottam, hogy R. Kiss István terjedelmes replikára készül.

Áldatlan dolgok ezek! Még csak az hiányzik teljes boldogságomból, hogy a katolikus intelligencia és a protestáns intelligencia közt meghasonlás támadjon!¹²⁹”

Bécs, 1929. dec. 21. 90.

„*Kedves Jó Barátom!*

Ma vettem a 'Magyar Történet' Vdik kötetét¹³⁰, amellyel engem megtisztelni s lekötelezni szíves valál. Sietek is a kitüntető s meg nem érdemelt ajándékét igen-igen meleg köszönetet adnom – és szívesen kérlek, hogy azt jó néven légy szíves fogadni: –

De nem csak a köszönettel sietek, hanem siethetek a gratulációval is. — Mert a Tört. Intézet számára küldött példányból már egyikét fejezetet nagy gyönyörűséggel olvastam! — Ha egyebet sem írtál volna és nem írnál életeredben, mint a IV. és V. kötetet és „Bethlen” 6 vagy 8 fejezetét¹³¹: akkor is abszolút értékű volna munkásságod, mely a legjobbak közt biztosít Neked előkelő helyet a mi kis tudom. respublikánkban!

Harcias¹³² ellenfelednek is megírtam, hogy bár egyben másban nem értek egyet Bethleneddel és Bocskay-dal, hiába támad oly vehemensen; azért a Te

¹²⁷ Vö. *Szekfű Gy.*: Kritika és terror I-II. i. m.

¹²⁸ Károlyi Józsefről vö. Vö. *Erdős Ferenc-Nyári Zsigmond*: Károlyi József gróf, a politikus. In: *Károlyi József*: Madeirai emlék. Székesfehérvár, 1996. 71–161.

¹²⁹ Egy következő levelében egyébként Károlyi arról értesíti Szekfűt, hogy nem kíván részt venni az R. Kiss István által reklamált jury-ben.

¹³⁰ Vö. *Hóman B.–Szekfű Gy.*: Magyar Történet. i. m.

¹³¹ Érdemes még mindehhez felidézni, hogy Károlyi Árpád 1934-ben a Magyar Történet új kiadásához írott feljegyzéseiben (az itteniakkal homlokegyenest ellenkezőleg) „arczátlan felületeség”-gel vádolja Szekfűt. Dénes Iván Zoltán említett könyvében utal Károlyi Árpádnak e kijelentéseire/minősítésére a Magyar Történettel kapcsolatban. Azonban elfelejti hozzáfűzni, hogy ez nem az egész kötetre vonatkozik, hanem csupán a 17. századi résznek egyes, Károlyira vonatkozó kitételeire. Egyebekben pedig a Károlyi–Szekfű viszonyhoz vö. a korábban elmondottakat, illetve a levelezésnek egész itt közölt részét, amelyből kiderül, hogy Szekfű nagy szintéziséről alapvetően nagyon elismerően vélekedik, hiszen az akadémiai nagydíjra javasolja. Vö. Károlyi Árpád megjegyzései a Magyar Történet új kiadásához (1934). MTA KK 766/11. Valamint *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye, i. m.

¹³² R. Kiss Istvánról van szó valószínűleg.

Bethlened igen szép, egyöntetű alkotás! Nem így támadnia kellene – írtam ugyanis, hanem megírnia neki is a maga szempontjából nyugodtan és objektíven Bethlen biográfiáját!¹³³

Bécs, 1930. febr. 11. 91.

„Kedves Barátom!

Fogadd kérlek szépen, igazán nagyon meleg köszönetemet e hó 9-dikén kelt s ma vett kedves soraidért s unokaöcsémhez való jóindulatodért! Őszinte bocsánatkérésemet pedig azért, hogy bokros teendőid közepette is háborgattalak.

A röpcédulát¹³⁴ Angyalnak is elküldötték pesti (budai) lakására, a honnan neki Bécsbe küldék.

¹³³ Mint szó esett róla, Károlyi deklarálta, hogy nem vesz részt a jury-ben.

¹³⁴ Az itt következő ú.n. Gálócsy ügy az egyik leginkább figyelemre méltó az egész Szekfű-irodalomban, s legteljesebb összefüggésben van Szekfű Bethlen-monográfiájával. Az ügy kiindulópontja Gálócsy Árpád röpcédulája volt (erre utal Károlyi levelében), aki ezen a Bethlen Gábor kötet megjelenése után azzal vádolja Szekfűt, hogy „A száműzött Rákóczi”-t egy egyetemi katedráért cserébe írta meg. A röpirat szerint Gálócsy ismert egy személyt, akinek akkor (az 1910-es évek elején?) szintén felajánlották, de ő ezt elutasította, így esett a választás Szekfűre. Szekfű a röpiratot követően bíróság elé vitte a dolgot, Károlyi Árpád következő leveleiben a bírósági eljárás különböző szakaszaira reagál. A bíróság egyébként végül (valószínűleg fellebbezés után) Szekfűnek adott igazat, mondván, hogy — bár állításai szakmai szempontból is vitathatók — tudományos meggyőződése szerint írta a könyvet, s hazaárulást nem követett el. Az egész ügyről alapvető forrássom Király Aladár 1931-ben, a Rákóczi könyvek 1. számaként megjelent „Harc Rákóczi becsületeért” (sic!) című kiadványa. Ebben a szerző részletesen leírja a bírósági per előzményeit, főként „A száműzött Rákóczi” vitát, illetve azt, hogy Szekfű a megbízást Thallóczy Lajos közvetítésével kapta, aki szintén egyfajta hazaárulást követett el Thököly Imrét gyalázó könyvével. Király mindezek után részletesen idéz a bíróság ítéletéből, pl. az alábbiakat (ez inkább kritikai megjegyzéseket foglal magában Szekfű megállapításai ellenében): „Azt sohasem ismeri el könyvében, hogy Rákóczi hazája függetlenségéért, szabadságáért küzdött és szenvedett. Emigrációba vonulásában is csak annyit lát, hogy ‘Rákóczi az ország elhagyásával megmutatta, hogy ősei trónját többre tartja az élet öröménél és minden kényelménél.’ (53.) Az ősi trón elfoglalását pedig egyszerű forradalmi ténynek mondja. (58.)” Király A. 22. Maga a szerző természetesen nem ért egyet az ítélettel, s felháborodását így fejezi ki: „A magyar bíróságnak ‘nem állott módjában’ döntenie a felett, hogy Rákóczi, ‘a vagon és hadsereg nélküli pretendens... a várak betöltésére szolgáló gyülemező nép’ volt; tehát igaz lehet Szekfűnek, hogy Rákóczi csakugyan ‘szemétnép volt’ és ‘nem állott módjában’ döntenie a felett, hogy Rákóczi hasonlatos volt a számtörvishez, melynek testén a nehéz kerek átgázolva, azon undok, fekete, piszkos sebeket ejtenek, melyeket az egykedvűen mutogat a körülötte álló boldog és sértetlen virágoknak – és Szekfűnek, ki ezt kárörömmel konstatálja. A bíróságnak ‘nem állott módjában’ döntenie a felett, hogy mint az ítélet indokolásában olvasható: ‘könyvének olvasója azt a beállítást kapja, hogy Rákóczi mindig csak Magyarország jóakarói és jöltevéi ellen küzdött’ – s miután ezt a bíróság konstatálja, megállapítja, hogy ezt Szekfű ‘jóhiszeműleg’ írta, tehát nem gyalázta Rákóczit!” Király A. 18. Megjegyzendő, hogy Király Aladár könyvének belső borítóján szerepel a “Rákóczi könyvek” következő évekre tervezett kiadványsorozata, amelyben szerzők többek között Kacziány Géza (Ballagi Aladáról írott művével!!!), R. Kiss István, valamint Csuday Jenő is. Károlyi Árpád az itt következőkben számos megjegyzést fűz az ügyhöz, pl. azt is nevenségesnek találja, hogy egy bírósági eljárásnak kell ellenőrizni Szekfű kútfőkritikai eljárását. *Király Aladár: Harc Rákóczi becsületeért.* i. m.

Én Gálócsy¹³⁵ nevét soha nem hallottam. — Angyal és Miskolczy¹³⁶ azt mondják, hogy valami különc öregember, volt megyei tisztviselő. — Én már a röpcédula első bekezdése után ítélve is nem tökéletes eszű embernek tartom. Ilyet csak az írhat, akinek a fejében egy kerékkel több vagy kevesebb van. Ezt a körülményt használhatta föl Kacziányi, ha mint véled ő áll a röpcédula mögött...¹³⁷

A röpcédula tartalma több mint gyalázatos. Írója vagy szanatóriumba vagy börtönbe való.

Végtelenül sajnállak, hogy ilyen szemét emberrel gyűlt meg a bajod... Mert ‘da hört sich alles auf’¹³⁸ – mint a bécsiek mondják.”

Bécs, 1930. márc. 28. 92.

„Kedves jó Barátom!

Csak ma, 28-kán, reggel vettem 26-dikán kelt szíves soraidat és így csak ma tudathatom Veled, hogy mindig tárt karokkal fogadunk Téged s így örülni fogunk, ha április 5. és 6. napjaira nálunk szállsz...-

Ha az a bizonyos ember csakugyan mondta volna valakinek, hogy Thall. 1905-ben (vagy bármikor) neki a röplap szerinti kéziratot följánlotta: akkor a ‘de mortuis nil nisi bene’¹³⁹ közmondás dacára is azt kellene hinnem, hogy az a mortuus vagy örült vagy szemenszedett gazember volt...¹⁴⁰

Leveled egyik passzusa így szól: ‘... a Staatsarchivban szeretném majd megállapítani, hogy használta-e valaki az 1715–35. évek Turcicáit én előtttem úgy, hogy annak jegyzetei Thall. kezébe kerülhettek volna. Ezt Bittner¹⁴¹ bizonyára szívesen meg fogja tenni.’ Mivel a Staatsarchiv-beli témáról többet nem írsz: hát nem tudom: vajjon azt kívánod-e, hogy én szóljak kívánságodról

¹³⁵ Gálócsy Árpád (1864–1934), a Magyar Életrajzi Lexikon szerint foglalkozása szerint kohómérnök, aki főként a két világháború közötti időszakban a fajvédők mozgalmának számon tartott, harcos képviselője volt. Vö. *Bosnyák Zoltán*: A Magyar fajvédelem úttörői. Budapest: Stádium, 1942. Új kiadása Budapest, 2000, Gede testvérek. Magyar Életrajzi Lexikon: 1000–1990. Szerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Arcanum, 2001. <http://mek.oszk.hu/00300/00355> (letöltve 2015. július 14.). A további utalások a Magyar Életrajzi Lexikonra erre a letöltésre vonatkoznak. A fajvédőkről újabbán vö. *Gyurgyák János*: Magyar fajvédők. Budapest, Osiris. 2012.

¹³⁶ Miskolczy Gyula, szintén Szekfű köréhez tartozó történész. Leveleire Szekfűhöz vö. EKK G 628.

¹³⁷ Kacziányi Géza (1856–1939) már „A számúzótt Rákóczi” körüli botrány kirobantásában is alapvető szerepe volt. Egyébként életrajzi adatai szerint író, középiskolai tanár, publicista, független párti politikus. Vö. még Függelék II. Kacziányról bővebben vö. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története I–II. Budapest, Osiris. 1994. passim

¹³⁸ Ez már mindennek a teteje/ltt már nincs tovább(német).

¹³⁹ Halottakról jót vagy semmit (latin).

¹⁴⁰ Vö. Függelék II.

¹⁴¹ Bittnerről vö. *Thomas Just*: Ludwig Bittner (1877–1945). Ein politischer Archivar. In: Karel Hruza (Hrsg.) *Österreichische Historiker 1900–1945*. Wien, Köln, Weimar, Böhlau. 2008. 283–305.

Bittnernek? Vagy Te akarsz vele Bécsben áprilisban beszélni? Én természetesen igen szívesen szólok Bittnernek. De úgy vélem, hogy talán jobb volna, ha Te beszélnél ápril 5-dikén (esetleg – 6. vasárnap lévén, ápril. 7.kén) s megállapodnál vele a konstatáló bizonyítvány kedved szerinti szövegében ...

Hát az a Gálócsy tanuja Perczel Mór, igazi Perczel? A 49diki Perczel Mór unokája?...¹⁴².”

Bécs, 1930. ápr. 10, este 96.

„Steinherz Csuday-bírálatára¹⁴³ én határozottan emlékszem, emlékszem arra is, hogy Steinherz kimutatta, hogy Csuday Fessler-Kleinnak¹⁴⁴ még a sajtóhibáit is átvette. Meg voltam győződve, hogy a bíráló az Institut Mitteilungenben¹⁴⁵ jelent meg. De mivel ott nem találod, hát meghökkentem. Azonban kiegészített Angyal. Ő a leghatározottabban emlékszik rá, hogy Steinherznek ezen bírálatát a (Hist. Vierteljahrschrift, VI (1903)91–98) Historische Zeitschrift-ben¹⁴⁶ nagy élvezettel olvasta. Hát bizonyára meg fogod találni.¹⁴⁷

Én Csudayt akkor ismertem meg amikor még csornai premontrei volt; igen világosan öltözött, világos meggyzínű kesztyűt hordott. Mosolyogtunk rajta a Staatsarchivban, noha igen udvarias ember volt. – Azóta sem láttam.¹⁴⁸

¹⁴² Az itt szereplő és a későbbiekben még felvetődő Perczel Mórról vö. Függelék II.

¹⁴³ Samuel Steinherz (1857–1942), osztrák történész, előbb az Institut für Österreichische Geschichtsforschung munkatársa, majd a Prágai Egyetem professzora.

¹⁴⁴ Vö. *Fessler Ignác Aurél*: Die Geschichte der Ungern und ihre Landsassen. Leipzig, 1815–1825. Későbbi kiadása (1867–83) Klein Erneszt kiegészítésével jelent meg.

¹⁴⁵ Itt nyilván Károlyi MIÖG-re (Mitteilungen des Instituts für die Österreichische Geschichtsforschung) gondolt. Erről vö. *Erős Vilmos*: A modern osztrák történetírás. Korunk, 2013/7. Július. 90–97. Illetve az ott megadott irodalom.

¹⁴⁶ A Hist. Vierteljahrschrift Károlyi utólagos beszúrása.

¹⁴⁷ Vö. előző jegyzetek.

¹⁴⁸ Érdemes itt felidézni, hogy Csuday Jenő 1935-ben levelet írt Angyal Dávidnak, amelyben felidézi a Gálócsy-ügy hátterét is. „Nem vagyok biztos abban, van-e tudomásod arról, hogy egy osztrák cisztercita a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban ráakadt I. Ferenc József iratára, amelyben Szekfű Gyulának a Száműzött Rákóczi megírásáért tízezer korona jutalmat utalt ki. Ezt Fery Aladár, földbirtokos fia Fery Oszkár altábornagynak... megírta boldogult Gálócsy Árpádnak, aki erre támaszkodva írta meg nevezetes röpcéduláját, mely miatt Szekfű Gyula sajtópert is indított Gálócsy ellen.” Csuday levele Angyal Dávidnak, 1935. Dec 24. G 628. (Fery Oszkár (1860–1919) csendőrtábornok, 1919-ben a kommunisták agyonverték.) Angyal Dávid a levelet eljuttatta Szekfűhöz, aki ennek alapján be kívánta perelni Csudayt. Szekfű Angyalnak, 1936. január 13. MTA Kk, Ms 805/103. „A dolgot megbeszéltem az ügyvéddel, s az azt kéri, hogy az illető urak organizált támadása (mint előbb volt a Perczel-Pázmándi ügy, Gálócsyval, ép így megszervezve) esetleg megelőzhető, ha bepörlöm Cs. urat a Tanár Úrhoz írt levél alapján.” (Perczel-Pázmándi-hoz vö. az egyéb jegyzetek.) Az „illető urak” értelmezéséhez segítség Szekfű egy további levele Angyalhoz, amelyben a Turul-hoz köthető közszereplők támadásairól tudósít: „az egyik turáni reform-hetilapban most egy ilyen találós kérdés jelent meg: vajon Szekfű a Rákóczi-pénzekből veszi a Rákóczy-bélyegeket? Ez már bejelentés a Cs. maffia részéről, amit a többi követni fog. (Szerkesztője a lapnak Bánsághy-volt Turul-vezér, képviselő.)” Ms 805/106. 1936. január 27. (Bánsághy Velcsov Györgyhöz vö.

Zsilinszky¹⁴⁹ ugyan csak száraz ágra juthatott hogy a Mai Nap szerkesztője¹⁵⁰ és Csuday a munkatársai. Remélem, hogy sem Téged sem Hómant nem nagyon bántanak ezen urak támadásai. Megszokhattad már velem együtt, hogy a Mai Nap ugyancsak goromba ‘aprópénz’-zel fizet nekünk.

Zsilinszkynek az apját¹⁵¹ egy napon promoveálták velem. Igen jóra való, szimpatikus fiatal ember volt, velem egy idős...

Makkai Sándor Egyedül-jét¹⁵² félig olvastam. Jó amit Báthory Gáborhoz való viszonyáról mond Bethlennek. Amit Bethlen gyerekkoráról mond, az retorikus ‘Düselei’¹⁵³. Azon meg mosolyogtam, hogy Bethlen levélírást olyaténképp látszik megítélni, mint a humanista levélírók episztoláris stílygyakorlatát. L’art pour l’art.¹⁵⁴”

Bécs, 1930. június 13. 97.

„Kedves jó Barátom!

Én nem értek a perrendtartáshoz (noha 1874-ben bold. Herczeg Mihálynál kitűnőre kollokváltam belőle) de józan ész és természetjog szerint furcsának kellene tartanom, hogy a törvényszék Perczel, Kacziányi és még 2 úr kihallgatásának helyet ad, ellenben Némethy, Takács, Eckhart, Traeger tanúskodását¹⁵⁵ s az én levelemet elvetette. Aztán mikor kéziratról van szó abban a röplapban, melyet bepöröltél, a tvszéki elnök a R. könyved fejezetei felolvasását rendeli el¹⁵⁶. Hogy hol itt a logika? (igazságosságról nem is szólva) nem tudom.

Vagy csakugyan az volna a magyarázata ennek a logikának, hogy az elnök ama ‘nemzetvédelmi társaságnak’¹⁵⁷ tagja?

Kerepeszky Róbert: a Turul Szövetség országos és debreceni szervezete (1919–1945). PhD értekezés, Debrecen, 2009. Passim. A turáni reform-hetilap az általa szerkesztett, ma már nem fellelhető Fáklya, amire Szekfű egy későbbi levelében utal is.) A leveleket szinte teljes terjedelmükben közli *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m. 272–273. Dénes azonban a könyvében mindenütt követett (szakmailag súlyos kételyeket ébresztő) módon, nem törekszik a levelekben felvetődő személyek, s egyéb pozitív adatok azonosítására és értelmezésére, amit itt és a következőkben (vö. Függelék II.) nagyrészt elvégzek. Az egész Gálócsy-ügy háttéréről vö. még a Függelék II. és főként annak jegyzetei.

¹⁴⁹ Minden bizonnyal Bajcsy Zsilinszky Endréről, illetve lapjáról, az Előörs-ről van szó, amely korábban már felvetődött.

¹⁵⁰ A Mai Nap a két világháború közötti időszakban liberális-demokratikus eszméket kifejező, kora délelőtti napilap. Vö. pl. *Sipos Péter*: Háború páholyból... Magyarország 1939/41. História, 1992/2.

¹⁵¹ Bajcsy Zsilinszky Szekfűhöz való viszonyáról vö. *Tilkovszky L.*: Bajcsy Zsilinszky Endre önéletrajzi vallomása i. m. Illetve a korábbiak.

¹⁵² Makkai Sándor művéről vö. a korábbiak.

¹⁵³ Ábrándozás, álmodozás (német).

¹⁵⁴ Önmagáért való művészet (francia).

¹⁵⁵ Bizonyára Takács Sándor és Eckhart Ferenc történészekről van szó. Valamint Traeger Ernő (1887–1971), miniszteri osztálytanácsos és gyorsírástörténész a Magyar Életrajzi Lexikon szerint.

¹⁵⁶ Vö. *Király A.*: Harc Rákóczi becsületeért. i. m.

¹⁵⁷ Nem egyértelmű milyen nemzetvédelmi társaságról van itt szó. Elképzelhető, hogy a már említett Rákóczi Szövetségről, amely Király Aladár pamfletjét is jegyezte. A Rákóczi Szövetség tagjairól, vezető tisztségviselőiről tudósít az 1935 Rákóczi éve (Rákóczi Könyvek IV. sz., Budapest,

Végül nem értem, hogy az elnök nem büntette fegyelmi-félével, a ki (sic!) oly brutálisan sértett meg Téged ő előtt, az elnök előtt, a maga plaidoyer¹⁵⁸-jében, Gálócsyt.

Daczára azonban mindezeknek és daczára Csuday és Zimmermann urak szónoklatainak¹⁵⁹, daczára az ‘Árpád bécsi tiszteletére rendezett sörözésnek’ én erősen hiszem, hogy ez a tvszék is el fogja Gálócsyt ítélni s így vízbe, locs-pocsba esik Katzianer János úr kísérlete a csúf R.-hecc fölújítására.¹⁶⁰

Azonban meg vagyok győződve, hogy fényes elégtételt fogsz ... nyerni a bíróságtól, mégis őszintén sajnállok, hogy ily komisz és másrészt félbolond elemekből álló factió¹⁶¹ miatt annyi kellemetlenséged és bosszúságod van. Nem csudálnám, ha idegessé tenne ez a sok ‘becsületfogyatkozási’ merény!...

Leveled tartalmáról senkinek nem szólok és nem szóltam kivéve Angyalt, a ki szívesen üdvözlötet s velem egy nézetben van s nagyon csodálkozik – detto – a t.szék eljárásán. Angyal azt mondja hogy 1879-ben ismert egy Bonyhády nevű kishivatalnokot, aki vele circa egykorú volt s a kinek az atyja cserélte föl a Perczel nevet a Bonyhádyval¹⁶². Nem tudja, hogy azonos-e ez a Te pörödben szereplő Perczel Mórral. De egyébként is már évtizedek óta nem tud semmit arról a Bonyhádyról.”

Bécs 1930. nov. 23. 98.

„... Teljesen igazad van az ítélet¹⁶³ ‘kecske-káposzta’ közmondásra emlékeztet s hogy az egész tárgyalás a bolondokházára emlékeztetett! Én sem vagyok az ítélettel megelégedve, mert egy magyar törvényszéktől több ítélő-képességet vártam: értékeik szerinti megítélését a Katzianer-társaságnak és ehhez képest szigorú elítélését a rágalmazónak¹⁶⁴...Szinte azt a benyomást kelti bennem, mintha a törvényszék félne a gonosz fanatikusok terrorjától!

Mindezek miatt nem tartom valószínűtlennek, hogy az enyhe ítélet hatása alatt a jeles kompánia valamelyik tagja még egyszer megpróbálkozik valami rágalommal. De ez — remélem — már nem fog izgatni Téged, különösen ha meggondolod, hogy az efféle határozatokkal, melyet kedves soraidhoz mellékeltem, végre is nevetségessé teszik magukat a ‘hazafiui kegyelet’ tüzeit őriző faun Vesta-szűzek!”

1935, Bethlen Gábor Rt.) című kiadvány. Ebben az itt felsorolt “kompánia” számos díszes tagja szerepel, úgy mint Zsitvay Tibor, Kacziány, Király A., Bajcsy Zsilinszky, Pázmándy D., Csernátony.

¹⁵⁸ Perbeszéd, védőbeszéd (francia).

¹⁵⁹ Csudayról vö. a korábbiak.

¹⁶⁰ Itt is megjelenik tehát a Rákóczi-ügy párhuzamának motívuma.

¹⁶¹ Érdekcsoport, párt (latin).

¹⁶² A Pallas Nagylexikon szerint valóban vannak Bonyhády nevű tagjai a Perczel családnak, de nem világos, hogy ezek közé tartozott-e valóban a szóban forgó személy.

¹⁶³ Az ítéletről vö. *Király A.*: Harc Rákóczi becsületeért. i. m. 19–27.

¹⁶⁴ Ua.

142. nov. 20. este (1930?)¹⁶⁵

„Kedves jó Barátom!

Most olvastam a Pester Lloydból a Gálócsy-pör tárgyalását s csak annyit mondhatok, hogy jól tetted hogy föllebbeztél a nagyon is enyhe ítélet ellen¹⁶⁶ ... Hihetetlen firmákkal volt dolgotok, az bizonyos! ... Kazianer (sic!), Pázmándy, a Barátosiak.¹⁶⁷ Gott sei bei uns!¹⁶⁸ ... S a főhazug, a ki már kimúlt az árnyékvilágból: Perczel¹⁶⁹ ...”

Bécs, 1930. dec. 19. 99.

„Tegnap már olvastam a Pesti Hírlapból¹⁷⁰ Katzianer fölmentését s nagy megbotránkozás érzetével mentem haza, a hol szíves leveled várt rám ... Úgy látszik, hogy nálunk mindenkinek, aki nagy szájjal tudja hirdetni ‘hazaffyságát’ privilegiuma van kevésbé ‘hazaffyas’ emberek becsületébe gázolni ... Képzelem, hogy a Katzianer-hadnak menyire megnőtt a taréja! Hisz ők a hazaszeretet tiszta tüzének Vesta-kasztráltjai ... De hát hadd örüljenek! Te pedig ne búsulj; minden igazán józan és tisztességes ember melletted van; ha bár tisztességes de nem józan bírák ítélete nem kedvező is Rád nézve.¹⁷¹

A két pör eddigi ítéleteiből indulva ki, félek, hogy a halottgyalázási pörben is kisiklik Gálócsy a büntetés alól ...”

Bécs 1931. márc. 2. 100.

„Kedves Jó Barátom!

Kettős köszönettel vagyok adósod. – Először azért az igaz élvezetért, melyet nekem a Magyar Történetírás Új útjaiban megjelent remek tanulmányod¹⁷²

¹⁶⁵ A levél az EKK hagyatéka szerint keltezetlen, a körülbelüli időpont megállapítását a tartalom alapján végeztem.

¹⁶⁶ Ezek szerint emiatt volt szükség egy második bírósági tárgyalásra.

¹⁶⁷ Pázmándy Dénes (1848–1936), vö. Magyar Életrajzi Lexikon. Valamint Baráthosi Balog Benedek (1870–1945), mandzsu tunguz kutató, közíró, a Horthy korszakbeli turanizmus képviselője. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. Turanizmusról *Gyurgyák í.*: Ezzé lett magyar hazátok. i. m. passim

¹⁶⁸ Isten legyen velünk (német).

¹⁶⁹ Vö. a korábbiak.

¹⁷⁰ Pesti Hírlaphoz vö. Arcanum Digitális Tudománytár; Pesti Hírlap, 1888–1944.

¹⁷¹ Valószínűleg az elsőfokú bírósági ítéletre vonatkozik, amelyet Szekfű megfellebezett.

¹⁷² Vö. *Szekfű Gyula*: A politikai történetírás. In: Hóman Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útjai. Budapest: Magyar Szemle Társaság. 1931. 397–444.

olvasása okozott. Aztán, másodszor, azért a meg nem érdemelt jóindulatért, amellyel engem a tanulmányban méltatni szíves voltál.¹⁷³

De bizonyára nem veszed tőlem rossz néven, ha őszintén megjegyzem, hogy egyöntetű, kerek, egész, sok-sok igazságot konstatáló s igen szépen megírt dolgozatod egy-egy általánosításával vagy beállításával, pl. az Erdélyre vonatkozóval, nem értek egyet s bármily ügyes és szemrevaló is a kleindeutsch-großdeutsch/kismagyar-nagymagyar párhuzam: 'ohne Bedenken'¹⁷⁴ nem írnám alá...

Balla tegnapi kirohanásán (a Pesti Hírlapban¹⁷⁵) Eckhart ellen jóízűen mosolyogtam. Remélem, hogy nem veszi el Eckhart álmát, még ha pl. Gálócsyék kisütnék is hogy a szép tanulmányt Eckhart 'Thallóczy megbízásából', a 'Tanszék kedvéért' írta. Mint Te a Rákóczidat!¹⁷⁶... Mert még ez is megtörténhetik; a hazai történetírás 'éber őrei' nem alszanak!..."¹⁷⁷

1931. III. 10. 101.

„Kedves Barátom!

Szívesen köszönöm tegnapelőtt vett szíves soraidat. – A tábla ítéletét a Gálócsy pörben olvastam a lapokból¹⁷⁸, de azért nem gratuláltam Neked, mert

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Minden további nélkül (német).

¹⁷⁵ Mindezekhez vö. *Tóth Zoltán József: Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig.* Budapest: Szent István Társulat. 2007. Illetve *Balla Antal: A Magyar történetírás új útjai.* Pesti Hírlap, 1931. március 31.

¹⁷⁶ Ez itt nyilvánvaló utalás a Gálócsy-ügyre is.

¹⁷⁷ Károlyi Eckhartnak Bécs, 1931. febr. 18. A magyar történetírás új útjairól. MTA KK Ms 5616\47. „Nem tudom, mi igaz sem abban, hogy e mű erősen támadja s becsmerli a régibb historikus generáció egész működését. Ez hiba volna. – Nekem a reklám, mely e könyvet megelőzte nem nagyon tetszik. Nagyon amerikai ízű. – Az pedig, hogy a Magyar Szemle hirdetése e 'negyvenéves'-eket külön kategóriába teszi, bizony kártékony. Nemsokára megérjük, hogy a szürke nadrágot és egy sárga cipőt viselő historikusok kategóriájával fogunk találkozni. Ezt megmondhatnád Szekfűnek, akit szívesen üdvözlök.” Bécs, 1931. május 8. Ms 5616\49. Károlyi Eckhartnak az őt ért támadásokra való válasza kapcsán. „Végre is kár volt szép és komoly, okos és megokolt választod azzal a 'Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!' kiáltással végezni. Quod deus avertat! Ez lenne csak a levegőben lógó jogtörténet! Adatokat, az adatok kritikáját, összehasonlítását, magyarázatát és józan, logikus egybefoglalását kérjük... A szellemtörténet, mint Meinecke jól mondja, kezdi hitelet veszteni.” Az itt szóba került cikkekre vö. *Eckhart Ferenc: A magyar alkotmányfejlődés.* Magyar Jogi Szemle. XII.évf. 5. Budapest, 1931. május vagy *Úó: Alkotmánytörténeti illúziók és szentistváni realitások.* Nemzeti Újság, 1931. március 11. 57. sz. 4. Jellemző adalék még mindehhez Károlyi Takáts Sándornak írott levele, 1931. IV. 27. Bécs, 197. sz. levél: „Nagyon érdekes, amit Szekfűről és Eckhardról!!! írsz. Kár, hogy annyira elkapatták magukat. Értékes emberek ők, de még megjárhatják, ha oly fönnen hordják az orrukat... mi bizony E. Takáts Tyatya nem értettünk ehhez. Pupákok valánk és vagyunk mind, igen helyesen írod...” Vö. *Fazekas I.: Károlyi Árpád és Szekfű Gyula kapcsolata.* i. m.

¹⁷⁸ Vö. *Király A.: Harc Rákóczi becsületéért.* i. m. 19–27.

bosszankodtam hogy az elmarasztalás függesztő hatállyal bír és nem *somice sine conditione*¹⁷⁹ marasztalják el csak a „Cat.”-t¹⁸⁰.

Azt a megokolást azonban, hogy a törv.széknek a Te kútfőidet kellett volna megvizsgálnia, csak a Te szíves soraidból tudtam meg s mondhatom, nevettem rajta. Kitűnő ötlet, hogy a tv.széknek kútfőkritikai szemináriummal kellett volna válnia! Kitűnő és szabadalmazni való idea!¹⁸¹

Ami Eckhartot illeti, Balla cikkénél¹⁸² nyomósabb Kálnoki Bedő Sándor kirohanása¹⁸³ a vasárnapi Bpesti Hírlapban, mert ez az ember esetleg még azt is megteszi, hogy interpellál a Képviselőházban. Annál derekabb hát hogy Eckhart hallgatói tüntetést rendeznek ő mellette¹⁸⁴. – Ne is nagyon bántsa mindez a kitűnő Eckhartot! Majd elmúlik ez a ‘vihar’ is...”

Bécs 1932. IX. 28. 102.

„Őszintén tisztelt és kedves jó Barátom!

Nagyon kedves leveled engem a legmelegebb köszönetre kötelez. Igen jól tudom és érzem, hogy abból a bőséges encomiumból¹⁸⁵, amellyel munkámat megtisztelni szíves vagy, a legeslegnagyobb részt annak a régi barátságának, mely Veled összeköt s ama szép múltidők emlékének kell tulajdonítanom, melyeket Bécsben Veled tölteni szerencsém lehetett¹⁸⁶. De az a csekély hányad, melyet belőle magamnak vindikálhatok, annál jobban esik, mennél bizonyosabb az, hogy a legkompetensebb szakember tollából származik¹⁸⁷. Fogadd hát, kérlek, úgy érette, mint kedves jó kívánságaidért hálás köszönetemet és engedd meg, hogy a köszönethez a buzgó kérést csatolhassam, hogy noha nézeteink egyben-másban el is térnek egymástól, a történeti múlt egyik jelenségét vagy korszakát más-más szemüvegen keresztül néztük is, ez ne akadályozzon Téged a jövőben sem, reám eddigi megtisztelő rokonszenvvel gondolni, irántam azzal a barátsággal érezni, amelynek eddig őszintén örülhettem.”

¹⁷⁹ Minden feltétel nélkül (latin)

¹⁸⁰ Feltételezhetően Kacziány, illetve társasága valamilyen bizalmasan használt, vagy gúnynevévről van szó.

¹⁸¹ Vö. *Király A.*: Harc Rákóczi becsületeért. i. m.

¹⁸² Vö. *Balla A.*: A magyar történetírás új útjai. i. m.

¹⁸³ Vö. *Kálnoki Bedő Sándor*: A magyar történetírás új útjai. Budapesti Hírlap. 1931. március 8. Ezek a cikkek nemzeti romantikus szempontból támadták Eckhart Ferencet, nemzetietlenséggel, hazafiatlansággal vádolva, néhol útszéli hangnemben. Vö. *Tóth Zoltán József*: Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat. i. m.

¹⁸⁴ Vö. *Tóth Zoltán József*: Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat. i. m.

¹⁸⁵ Dicséret (latin).

¹⁸⁶ Vö. mindezekre pl. *Fazekas I.*: Árpád Károlyi. i. m.

¹⁸⁷ Itt is érdemes felfigyelni Károlyi elismerő szavaira.

Bécs, 1933. III.1. 103.

„...jól tennéd, ha műved második kiadásában kihagynád azt a nézetem szerint igazságtalan ítéletet, a mellyel a 350. oldalon¹⁸⁸ Paulert sújtod, főleg művei értékelésében, melyek bár nem szellemtörténeti módszer szerint készültek, mindamellett alapvető munkák. Igazad lehet, hogy Paulerben nem volt soha filozófiai érzék¹⁸⁹; én nem tudom megítélni, mert bennem sincs. Bizonyos ellenben az, hogy ő csak igen fiatal ügyvéd korában, mikot történettel csupán amateur-ként¹⁹⁰ foglalkozott, volt Comte-nak (és általában a franciáknak) lelkes híve. Később azonban, amint igazi historikus lőn, lassan faképnél hagyta Comtékat és a Ranke-féle józan elv, a ‘wie es eigentlich gewesen’¹⁹¹ talajára állott. A Taine-féle petit fait-k¹⁹² végnélküli kerepelő malmait pedig soha nem utánozta... Róla tartott emlékbeszédemben eleget szóltam ezekről. – Legyen szabad itt még, szíves engedelmeddel, megemlítenem, hogy Te is, Thienemann¹⁹³ is tévedtek, midőn a szellemtörténeti módszer előtti, u. nev. pozitivist történetírást Magyarországon a Comte-féle pozitívizmussal egy kalap alá vonjátok. Ha ezt Thienemann a germanista teszi: á la bonheur¹⁹⁴. De Székfű jól tudja, hogy az újabban pozitivistának elnevezett magyar historikusok egyikének sem jutott eszébe: Comte receptje szerint az exakt természettudományok törvényeihez hasonló törvényeket keresni és megállapítani a történetben¹⁹⁵. Ettől már a filozófiai érzék hiánya is visszatartá azt, aki a józan ész netán nem tartott volna vissza.”

Bpest. 1933. V. 23. 105.

„Kedves jó Barátom!

A mai Új Nemzedékben¹⁹⁶ meglepődéssel olvastam, hogy vállaidra már 5x nehezült. – Sietek ehhez a félszázadhoz, melyre büszkén és a legteljesebb meg-

¹⁸⁸ Vö. Hóman B.–Szekfű Gy.: Magyar történet. i. m.

¹⁸⁹ Vö. Pauler Gyula: A positivismus hatásáról a történettudományra. Századok, 1871 (5), 527–645.; 624–641. Valamint uő.: Comte Ágost és a történelem. Századok, 1873 (7), 225–241. ; 391–406.; 462–481.

¹⁹⁰ Nem szakemberként, kedvtelésből (francia).

¹⁹¹ „Ahogy tulajdonképpen megtörtént”. Rankéhoz vö. Georg G. Iggers: A német historizmus. Budapest: Gondolat. 1988.

¹⁹² Apró tények (francia).

¹⁹³ Thienemann Tivadarhoz vö. Ujváry, Gábor: „A végtelenben újra találkoznak. Székfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája.” In: Székfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Szerkesztette: Paksa Rudolf. Budapest: Argumentum – Eötvös József Collegium. 2007. 43–78.

¹⁹⁴ Lelke rajta (francia)

¹⁹⁵ A pozitívizmusról immár klasszikus R. Várkonyi Ágnes, 1973: A pozitivist történetiszemlélet a magyar történetírásban II. (A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860.) Akadémiai Kiadó., Budapest

¹⁹⁶ Székfű 1883-ban született.

elégedéshez tekinthetsz vissza, a legmelegebben gratulálni. Egy további ne (mert ez tán terhes lenne), de még egy jó emberöltőt további szép sikerekkel, jókedvben és egészségben engedjen meg a Mindenható.”

Bécs 1933. október 10. 106.

„... De már ami az Emlékkönyvbe¹⁹⁷ írott tanulmányodat illeti: ennél bizony nagy zavarban vagyok.

Ha el tudnám, ha egyáltalán lehetséges volna elvonnom, kihámoznom magamat, személyemet ebből a tanulmányból s róla – kívül állva – objective ítélnem: akkor természetesen csak gratulálnom, nagy nyomatékkal gratulálnom lehetne Neked a ki e cikkedben is megmutattad, hogy a tollnak, az irálynak mestere vagy s hogy gondolataid, elgondolásod anyagából hibátlan öntetű művet tudsz teremteni¹⁹⁸.

A tanulmánytól azonban személyem nem választható el, s így tán jogomban áll minden álszerénység köntösét levetve szólni róla.

Ha pedig ezt teszem, akkor be kell ismernem, hogy Szekfű Gyula nem csupán a toll mestere, hanem finomkezű fénykép-művész is, aki a gépe elé állított egyszerű arcról minden közönséges és zavaró vonást úgy el tud recontúrozni¹⁹⁹, hogy a lefényképezett akaratlanul is fölkiálthatna, ha az önismeretnek teljes hiánya tenné boldoggá: 'sohse hittem, sohse tudtam, hogy ilyen szép vagyok!'

Mivel azonban én 80 esztendő folyamán át az önismeret elég szép számú garasait kuporgathattam össze: látom a szépítő retouch-t²⁰⁰ és tudom, hogy e retouch-nál kezdet a régi jó idők emlékében gyökerező rokonszenv, vonzalom és barátság érzelmei vezették és ezek az érzelmek varázsolták szinte megszenyítően széppé a képet...

Meleg háláját e megfestett alaknak fogadja hát a művész meleg szívvel – s tartsa meg régi vonzalmában az igazit az immár igen kurta jövőre is...”

Bp. 1934. III. 108.

„Quantum ad Kazinczy érem²⁰¹, hangosan föl kacagtam jóízű leírásodon az irodalomtörténeti bizottság ítélete tekintetében. Hogy Ugron²⁰² időt akar, ke-

¹⁹⁷ *Szekfű Gyula*: Károlyi Árpád a történetíró. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 5–27.

¹⁹⁸ Itt is érdemes felfigyelni Károlyi Szekfűt illető dicsérő szavaira, már ifjúkorától nagyon jó véleménye volt róla. Vö. levele Szekfűhöz, 1913-ból. EKK, G 628.

¹⁹⁹ Át tud rajzolni.

²⁰⁰ Javítgatás, szépítés, retusálás (francia).

²⁰¹ Vö. Budapest Székesfőváros Kazinczy-érmei 1931–1937. Budapest, 1937. Szekfű 1933-ban Heczeg Ferencsel és Pintér Jenővel együtt kapta meg a díjat.

²⁰² Valószínűleg Ugron Gábor (1880–1960) politikusról van szó, akit Hóman Bálint 1934-ben bízott meg az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács vezetésével.

gyesen, hagyni Horváth Jánosnak²⁰³ a ‘többi megírására’ és hogy ezt a gráciát a bizottsági tagok erre csakugyan megadják: ez oly téma és oly jelenet, hogy Párizsban bizonyára egy ügyes egyfölvonásos színdarabot írnának belőle. Most aztán a mi a történeti érmet illet: itt a bizottság igen helyesen és jól járt el s ismétlem, hiba volt volna azt el nem fogadni!²⁰⁴ – Ellenben abban, amit az akadémiai jutalomról s a Klebelsberg-féle Fontes kötet jutalmazásáról írsz: teljesen igazad van. Csak azt gondolom, hogy itt Domanovszky és Hajnal ártatlanok²⁰⁵. De ezt persze Neked jobban lehet tudnod, mint nekem a ki távol voltam és vagyok e locusoktól²⁰⁶.”

Bp., 1934. V. 11. 112.

„Kedves Jó Barátom!

Ebben a percben kaptam meg a hatalmas Magyar Történet III. kötetét nagyon kedves és mélyen lekötelező dedicáló sorakkal²⁰⁷. Nem tudok szavakat találni, hogy méltóan köszönhessem meg megtisztelő ajándékodat. De tudom, hogy szívesen veszed az egyszerű, de szívből jövő köszönetet is; az enyém pedig igazán szíveimből jön, amint ebből a forrásból fakad igen-igen meleg gratulációm is a hatalmas alkotás, a nagy Magyar Történet befejezésénél...

Most röviden még egyet! Tudod, hogy az akadémiai idei nagyjutalmat nekem ítélnék.²⁰⁸ De, kérlek, ne gratulálj! Én teljesen, sőt a teljesebbben ártatlan vagyok ebben. – Domanovszky, Eckhart s a lemondott Angyal jól tudják, hogy én kézzel-lábbal tiltakoztam ez ellen s jól tudják, hogy kit szerettem volna e nagyjutalom nyerteséül²⁰⁹. De hát bizottság és akadémia a 81 éves em-

²⁰³ Horváth János végül 1937-ben, Babits Mihállyal és Károlyi Árpáddal együtt kapta meg a Kazinczy-érmet, ami Budapest jelentős elismerésének számított.

²⁰⁴ Szekfű a kitüntetést végül elfogadta, nem egészen világos a levélből, mik lehettek esetleges hezitálásának motívumai.

²⁰⁵ Vö. Akadémiai Értesítő, 1933.

²⁰⁶ Helyektől (latin).

²⁰⁷ *Hóman B.–Szekfű Gy.*: Magyar történet. i. m.

²⁰⁸ 1933-ban valóban Károlyi Árpád kapta az akadémiai nagyjutalmat.

²⁰⁹ Károlyi Mindehhez érdekes adalék Károlyi Árpád Domanovszky Sándorhoz írott 1934-es levele. Ebben megerősíti, hogy az akadémiai nagydíjat Szekfűeknek kellene ítélni. 1934. febr. 7. 395. Ms 4526. “a nagyjutalmat vagy Szekfű 4 (s Bethlen Gáborral 5) kötetének, vagy Hóman 2 kötetének vagy a Hóman-Szekfű féle egységes történeti műnek kell odaítélni. Ismétlem, nem álszerénységből mondom ezt; ennek bizonyosságául fölhozom azt, hogy ha Szekfűt és Hómant mellőznének s mást ajánlanátok helyükre (s helyettem): ez bizony nekem is rosszul esnék.” A kép teljességéhez hozzátartozik azonban, hogy egy korábbi, 1931-es, szintén Domanovszkyhoz írott levelében erőteljesen bírálja Szekfűt, s különösen gratulál a Magyar Történet bírálatához. Károlyi Domanovszkynak. Bécs, 1931. febr. 13. Ms 4525\268.

„Melegen tisztelt és kedves Barátom!

Ritkán volt oly tiszta élvezetben részem, mint tegnap és ma, midőn Szekfű két kötetéről írott bírálatodat kétszer is elolvastam.

Mindazt amit kitűnő bírálatodban mondasz, kivétel nélkül aláírom s hitem szerint minden elfogulatlan, komoly historikus, minden történetkedvelő, igazán művelt laikus is alá fogja írni. Min-

bert választották, ki pedig éppen e nagy életkor miatt hors concours²¹⁰ akart maradni, amint ez úgy is illett volna!... Jóakaraturukért hálám nekiek; de Előtted bizony restellem a dolgot...”

1934. V. 14. 113.

„Kedves Barátom!

Most vett nagybecsű soraidért sietek őszinte köszönetet mondani.

Mindazzal, amit Magadról és Hómanról (az Akadémiával összefüggésben) írsz, a legteljesebben egyetérték...

Logikusan jártam el tehát, mikor ismételve a legnagyobb nyomatékmal kértem az illetőket, hogy én rám semmikép ne reflektáljanak, hanem új Magyar Történetnek, mint igazán nagy alkotásnak javasolják a nagyjuttalmat kiadatni

den olyan témát és kérdést, amelyekben Szekfű az eddigi fölfogással szemben új álláspontra helyezkedik, minden új értékelést, melyben Szekfű átértékelte vagy átértékelni kíván, Te abban a recenzióban teljesen tárgyilagos boncolás alá vettél s kimutattad az 'új beállítás' helytelenségét, az új értékelés, azaz átértékelés ingatag voltát, szükségtelenségét. Rámutatattál aztán sok ellentmondásra, melytől Szekfű könyvei csaknem hemzsegnék, de melyek az ő beállításai és átértékelései ingatag talajából megmagyarázhatók.

Zavarba jönnék, ha ki kellene emelnem, melyek a legjobbak megállapításaid között; de mégis rámutatok arra, hogy Bocskay szerepét és Erdély szerepét különösen kitűnő okfejtéssel magyarázod meg az önkényű okoskodás, előre kitervelt theóriák és elvek nyergében ülő Szekfűnek. Ez az előre kifundált elgondolás Szekfű fő és generális hibája. Nagy tehetségű barátunk szépen, sok helyütt remekül megírt, könnyen olvasható s a hozzá nem értőt magával ragadó műve lényegében nem egyéb, mint egy deductív módszer szerint készült tudományos munka, melynél szerzője a maga elgondolásához, a lelkében elképzelt képhez keverte és rakta össze az adatokat.

Szeretném még a sok közül kiemelni találó utalásokat a Dunántúl és az Alföld protestáns voltára, az Alföld néma, tűrő hősiességére, a Felföld kultúrájára s mind arra, a mi ezekből következik.

Valóságos kis Kabinetstück bírálatod végén, a 25. és 26. lapokon, Szekfű művének általános jellemzése. Lesújtó, de igazságos az az ítéleted, hogy Szekfű 'konklúziói végzetesen elhibáztak'.

Nagyra értékelem szép recenziódban azt a körülményt, hogy Szekfű szép művének érdemeit, előnyös oldalait készséggel kiemeled és ezzel is bizonyítod azt, hogy bírálatod sine ira et studio teljesen objektív. Kellemesen lepi meg az olvasót az, hogy a recenzió a legloyálisabb hangnemben van tartva, nincs benne távolról sem sértő szó vagy gúny, noha Szekfű barátunk némely 'bogara' (mint pl. az, hogy 'a 1608-diki törvények nemzeti szempontból kétes értékűek, vagy az a mit a jezsuitákról mond – recensio 23. oldalán fölül – vagy az abszolutizmus dicsőítése és a vörösposztó – 'rendiség') bizony csaknem provokáció egy-egy gúnyos oldalbabökésre.

A recenzió tisztázni fogja a helyzetet s Szekfű sok 'megállapítása' és 'értékelése' értékét a kellő mértékre redukálni.”

Megjegyezhető, hogy Károlyi egy Takáts Sándorhoz írott levelében megerősíti a fentieket. Ezzel egyidejűleg dicséri Szekfű akkoriban megjelent cikkét Sufflay Milánról.

1931. IV. 25. Bécs. 196. sz. levél.

„Remélem olvastad a Századok legutóbbi füzetében Domanovszky kitűnő bírálatát Szekfű két kötetéről. Ha nem olvastad volna: hát tüstént olvasd el, k. Tyatya, mert sok élvezetben lesz részed. Amily higgadt, elismerő és méltányló, annyira alapos, a hibákat annyira jól fölmutató és következtetéseket annyira jól elítélő bírálat ez. Nem gondolnám, hogy Szekfű örül neki. De nem árt, hogy a túlságos istenítés után egy kis igazat is hall Szekfű barátunk, akinek legutóbbi cikke a szegény Sufflayról igazán pompás kis cikk.” Vö. *Fazekas I.*: Károlyi Árpád és Szekfű Gyula kapcsolata. i. m. Szekfű Sufflay cikkére vö. *Szekfű Gyula*: Sufflay Milán tragédiája. Magyar Szemle, 1931. 11. köt. 377–383.

²¹⁰ Versenyen kívül (francia).

és a mennyiben két szerzőt nem lehetséges (mint mondták) kitüntetni: hát Téged hozzanak propositióba...²¹¹

Ez lett volna az egyedül helyes és igazságos megoldás. Engem nagyon bánt, hogy kérésemet és okaimat semmibe se vették a bizottsági tagok. S ha jó-akarataukért őszinte hálával vagyok is irántuk, épp úgy mint Te irántad ma vett leveled engem illető fejtegetéséért: bizony sokkal jobb szeretném ha erre a köteles hála érzésére nem adódott volna alkalom...

Amit Neked előbbi és mostani levelemben írtam és írok, azt megírtam volna Hómannak is, ha nem volna miniszter. De ha Te neki ezeket elmondanád s ezzel könnyítenél terhemem, igaz hálára köteleznéd öreg hívedet, aki röstelve érzi hogy önhibáján kívül mentetgetni kell és illik magát....”

Bpest, 1934. V.27. 110.

„Kedves jó Barátom!

Most kaptam meg a Három Nemzedéknek a legújabb időkkal kibővített kiadását²¹² mélyen lekötelező dedicatióddal.

Nagy zavarban vagyok. Nem tudom gratulálhatok-e előbb nemcsak a műhöz magához, hanem a friss és lankadatlan szellemi erőhöz, mellyel Téged az Isten megáldott? Vagy azt közöljem-e előbb, hogy e mű egy példányával újra megtisztelted és kitüntetted aggastyán hívedet? Vagy azért az élvezetért mondjak előre köszönetet, amelyet nekem a munka olvasása szerezni fog?

De mindegy; akár a köszönetet, akár a gratulációt bocsátom előre; mert mind a kettő igaz és őszinte, annál inkább, mert most sem titkolom Előtted, a mit úgyis tudsz, hogy (mint régi conservatív-liberális) az 1867 utáni évtizedek értékelésénél nem vagyok Veled egészen egy véleményen.²¹³”

Bpest, 1934. XII. 10. 122.

„...Nem vagyok valami nagy újságolvasó, azért nem csuda, hogy csak a Te kedves soraidból értesültem arról, hogy Hindy Z.²¹⁴ gyászbeszédet mondott

²¹¹ Károlyi Takáts Sándorhoz, Bécs, 1931. jan. 11. OSZK Kt Lt Károlyi Árpád levelei Takáts Sándorhoz. „A mint Szekfünek is megírtam, hogy több részletkérdésben nem értek egyet övele (Szekfűvel) egyet s Bocskay és Bethlen politikáját is másként értekelem. ...Szekfű objektív akar lenni, de tagadhatatlan, hogy illető fejtegetéseinek bizonyos felekezeti színe van. ...Én ezt világnézetnek, meggyőződésből eredő fölfogásnak (-amihez joga van) szeretném tartani, s őszintén sajnál-nám, ha az volna az oka, amit Te írsz ma vett leveledben, tehát ha célzatosság volna. Mert az nem volna helyén való dolog! Több tévedés stb. daczára meg kell azonban hagynom, hogy a három kötetben (XVI. század, XVII. század, és Bethlen) 6-8 igen szép fejezet van, melyek becsületére válnak. ...” Vö. *Fazekas I.*: Károlyi Árpád és Szekfű Gyula kapcsolata. i. m.

²¹² Vö. *Szekfű Gyula*: Három nemzedék. (Harmadik kiadás.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1934.

²¹³ E véleményét Károlyi Árpád Szekfünek korábbi leveleiben is kifejti.

²¹⁴ Hindy Zoltán (1880–1951), jogász, újságíró, politikus, főleg a katolikus sajtóban publikált, így Alkotmány, Új Lap, Nemzeti Újság. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon.

Gál.²¹⁵ temetésén!... Ez épp úgy meglepett engem, mint a ‘résztvétáviratok és sürgönyök’ híre...

Persze ha tudta volna Hindy kapcsolatát Gál.-ékhoz, nem választotta volna őt suo tempore²¹⁶ védődül. A mint hogy én sem kértem volna őt föl Traeger útján! Én azt hittem, hogy mint a Thallóczy társaság tagja, ő a mi emberünk. Annál inkább hihettem ezt, mert miután Traeger útján is, hozzá intézett levelemben is háromszor kérdeztem – illő köszönetem mellett – hogy mint védő ügyvédemnek honorárium fejében mivel tartozom? Ő nagysokára azt felelte, hogy mint a Thallóczy társaság tagja s véleményének, nézetének osztályosa, kedves kötelességének tartotta a társaság tagjai védelmének elvállalását...

Veled pedig miként cselekedett!!...

Igen nagyon bánt most engemet hogy ő hozzá fordultam s le vagyok neki kötelezve...És bánom hogy nem követtem első gondolatomat, midőn Bécsben az idézést (mostoha öcsém által utánam küldve) megkaptam... Hogy ti. Eckhart Ferit kérjem föl, mint egyedüli ügyvédet, akit Pesten személyesen ismerek.²¹⁷

Hindy úgy látszik Arany Török Bálintjának az eszével okoskodik. Ezzel azonban nem szeretném szegény szerencsétlen Török Bálint emlékét megbántani...

Egyszóval: furcsa világot élünk...Teljesen igazad van, hogy az ember még most is egyre tanul, mikor már annyi mindenre megtanította az élet.

Bizalmas leveledet megsemmisítettem. Légy szíves kérlek, Te is elégetni e sorokat.”

141. dec. (1934?)²¹⁸

„Kedves jó Barátom!

Bécsből való távozásom (nov. 20) előtt 1–2 nappal bemutatkozott nálam Mérei Gyula²¹⁹, a kivel elbeszélgettem s a ki jó benyomást tőn rám. Ma megküldte nekem hatalmas doktori értekezését, melyet különben már Bécsben (Paulinyi²²⁰ példányát) lapozgattam. Ha nálunk más sajtóviszonyok (napisajtót értek) volnának, az ilyen tanult s alapos képzettségű emberből lehetne jó vagyis hogy kiváló publicistája...²²¹

²¹⁵ Minden bizonnyal Gálócsy.

²¹⁶ Abban az időben (latin).

²¹⁷ Nem egyértelmű, hogy Eckhart Ferenc történésről van-e szó, közelebbi ismerői szerint ügyvédi tevékenységgel nem foglalkozott.

²¹⁸ Ez a levél is a keltezetlenek között szerepel a szóban forgó hagyatékban, ennek körülbelüli keltezését is a tartalom alapján végeztem.

²¹⁹ Mérei Gyula (1911–2002) Szekfű tanítványa, később több tanulmányt írt róla.

²²⁰ Természetesen Paulinyi Oszkár történésről van szó.

²²¹ Vö. *Mérei Gyula: Magyarországi politikai pártprogramok: 1867–1914.* Budapest, 1934.

Mit szólsz Gálócsy temetéséhez²²², illetőleg a családjához intézett meleghangú részvét sürgönyhöz? Én igazán nem tudtam, hogy G. oly nagy ember volt!...

Ezer dolgod lévén, e kérdésre és e sorokra kérlek ne felelj, majd beszélhetünk róla ha pénteken a Thallóczy-estén találkozunk²²³.”

Bp., 1935. V.1. 119.

„*Kedves jó Barátom!*

Nagy, igen nagy élvezetet és lelki gyönyörűséget merítettem annak a remek portrairtnak²²⁴ olvasásából, a melyet Széchenyi-anthológiád²²⁵ elé írtál. Valóságos 'bijou' ez; gyémántos briliáns bijou!

Tiszta örömet csak egy futó felhőske zavarta. – az a tán mértékfölötti szigor, amellyel szegény Verbőczyt és populusát elítéled. Minden hibája és vétke daczára jobb volt ez, mint akármelyik kiváltságos osztály az európai kontinensen.²²⁶”

Bpest, 1935. X. 12. 117.

„Mert élvezettel olvastam, a mit Rákóczyról a szécsényi gyűlés rendelkezésére vonatkozóan írsz²²⁷. Ezt a szécsényi toleranciát magam is hajlandó vagyok túlnyomó nagy részben Rákóczynak tulajdonítani. De azt – speciális tanulmányozás nélkül – nem merném most magam számára eldönteni, mint janzenista és pietista szabadította-e föl magát bizonyos dolgokban a katolikus tanoktól s így jutott rá a toleranciára²²⁸? Vagy családi, protestáns tradíciók s az őt körülvevő protestáns köznemesség akaratlan befolyása hatott-e rá?...Gyanítom, hogy ez utóbbi volt erősebb, sőt talán a döntő; mert janzenista s pietista gondolatokkal ezekben az években nem igen volt ideje sem foglalkozni...

²²² Vö. Gálócsy-hoz a korábbiak és a Függelék II.

²²³ A levelekben említett Thallóczy Társaságról nincsenek közelebbi ismereteink. Az biztos, hogy valamilyen formában a harmincas években is működött s Szekfű itt megemlített heves vérmérsékletű bíráló bizonyosan nem voltak tagjai. A Társaságnak önálló kiadványai is voltak, amelyek például a bécsi éveket is megörökítették. Vö. *Horánszky Lajos*: Magyarok Bécsben. Károlyi és Thallóczy köre. Budapest, 1941. A Thallóczy Lajos Társaság kiadványai 10.

²²⁴ Képmás, jellemrajz, portré (francia).

²²⁵ Vö. A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Szekfű Gyula. Révai, Budapest, 1935.

²²⁶ Itt is felvetődik az alapvető téma, Szekfű kritikája a köznemességgel kapcsolatban. Vö. még *Szekfű Gyula*: Szerviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 1912.

²²⁷ Vö. *Hóman B.–Szekfű Gy.*: Magyar történet. i. m. VI. 45–81.

²²⁸ Rákóczi és a janzenizmus kapcsolatára vö. *Zolnai Béla*: A janzenista Rákóczi. Szeged, 1927. Széphalom-Kör.

Teljesen értelek, hogy örömmel forogtad, ha időd engedi a 17. századi magyar irodalmat és kissé irigyellek, hogy a toleranciára vonatkozó külföldi irodalom legújabb termékei megismerésében — mióta vazullá lettem²²⁹ — nem haladhatok előre úgy mint Te... De azt hiszem, hogy daczára ezen külföldi irodalom helyes megállapításainak s daczára a mi 17-dik századi vitairodalmunkban megnyilatkozó intoleranciának²³⁰, minálunk a tolerancia virága hamarabb kifeslett, kibontakozhatott volna, ha legfölről nem volt volna az a nyomás, ami tényleg volt...

Nem azért, mert a magyar ember lelki világa tisztultabb, humánusabb, emelkedettebb volt volna (tudod, hogy önbolondító, öndícsérő magyarságtól távol állok), hanem mert szerény nézetem szerint a magyar temperamentum nem tudott dogmákhoz (és sok másához) következetesen ragaszkodni; aztán meg bizony kissé közönyös is volt...”

Bpest, 1935. XI. 18. 118.

„Nagy figyelemmel és nagy élvezettel olvastam el a kitűnő dolgozatot²³¹, mely valóban nem polémia Mályusz igen szép cikkével, hanem fölötte értékes, tanulságos (és bizonyos föladatokat megoldásának szükségére helyesen utaló) tanulmány.²³²

²²⁹ Megvakultam/Látásom erősen megromlott. Vö. minderre *Fazekas.*: Árpád Károlyi. i. m.

²³⁰ Vö. minderre még a korabeli irodalomból: *Mályusz Elemér*: A Rákóczi kor társadalma. In: Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára. Budapest. 1935. II. 25–58.

²³¹ Vö. *Erős V.*: A Szekfű–Mályusz vita. i. m. Szekfű itt szóba jövő cikkeire vö. *Szekfű Gyula*: A vallási türelem és a hazai puritánizmus. *Theologia*, 1935. 303–314. *Szekfű Gyula*: Válasz a Magyar Történet dolgában. *Budapesti Szemle*, 1936/706. 371–384.

²³² Károlyi Mályusznak ugyanakkor a következőket írja ekkoriban a polémia kapcsán. MTA KK, Mályusz–hagyaték.

1936. febr. 24.

„Hogy belőle éles polémia fog kifejlődni: az bizonyos. Csak az volna kívánatos, hogy ne személyi élességűvé fajuljon Szekfű részéről, akinek sok kitűnő tulajdonsága mellett bizony nagymértékben megvan erős szubjektivitása, türelmetlensége, csalhatatlanságába vetett erős meggyőződése és aki bántó megjegyzéseivel itt-ott túlmegy az innenszón. Értem azért, ha effélék miatt alaposan bosszankodik k. Kolléga úr, de elkeseredve azért ne legyen. Afféle hadjáratot mint Ballagi és R. Kiss István ellen ő k. Kolléga úr ellen nem folytathat. Ballagiék támadása ő ellene komisz motívumokból indult; Kiss István pedig kifejezéseiben és jelzőiben – sajnos – ultráskodott, noha őt tisztesleges bíráló szándék vezette. Érthető hát ha e két embernél Szekfű kamatostul vissza akarta adni a kölcsönt. De k. Kolléga úrnál nem így áll a dolog – és sem joga sem oka nincs Szekfűnek k. Kolléga úr ellen hajsztát indítani. Azzal pedig ne tessék törődni, hogy a dii minimorum gentium csaholnak. Ezek fölött magasan áll k. Kolléga úr!...

Teljesen és tökéletesen meggyőzött engemet k. Kolléga Úr ama két ok érdekes fölsorolásával, amelyek miatt nem tért ki mostani dolgozatában arra, hogy Szekfű XVIII. századi előadásából hiányzik a protestáns magyarság képe. A két ok másodikának, hogy t. i. a türelmi rendeletéről készülő aktakiadvány bevezetésében részletesen foglalkozik k. Kolléga Úr a magyar protestáns egyházi és világi társadalom XVIII. századi életével, bizony igen-nagyon örülök és már előre is szívemből gratulálok hozzá.”

Igazad van, hogy Tolnaiék kezdeményezésének nem volt az a hatása, amelyet neki Mályusz tulajdonít²³³...

Mályusz, mikor a linzi békére visszanyúl, hivatkozhatott volna az 1608-diki országgyűlésre is, mely másfél esztendő küzdelmei után a jobbágságnak is ('villis') megadta a szabad vallásgyakorlat jogát²³⁴; azt a jogát, melynek kihagyása miatt az 1606 decemberi kassai gyűlés a bécsi békét visszavetette²³⁵. – Szép vonás ez a józanul és békésen gondolkodó rendektől (még ha bizonyos közönyösségből eredt volna is) szemben azzal a kölcsönös türelmetlenséggel, mely nemcsak a két fél egyházi embereit, hanem erős világi elemeket is (pl. a 'pápista'-gyűlölő hajdúságot) fűtötte. – Ezért az 1608-diki szép vonást a magyar fejlődés amaz önelvűsége alá szeretném ordinálni²³⁶, amelyet Horváth János²³⁷ kedves barátunk nevez így, s melyre Te is hivatkozol.²³⁸"

FÜGGELÉK II\A. Gálócsy Árpád röpirata, 1930-ból.²³⁹

**„Én is igaz történelmet irok! (sic.)²⁴⁰
De IGAZ történeteket!**

²³³ Vö. ehhez még Károlyi Árpád 1934-es megjegyzései a Magyar Történethez MTA KK 766\11.

²³⁴ Vö. Megjegyzések. Valamint a kérdéskör társadalomtörténeti megközelítésére. *Szabó István*: A jobbágy vallásügye. In: *Uő*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéhez. Budapest, Teleki Pál Tudományos Intézet, 1948. 203–265.

²³⁵ Vö. Károlyi Árpád korábbi műve/i minderről, amelyekre utal *Fazekas I.*: Árpád Károlyi. i. m.

²³⁶ Rendelni (latin).

²³⁷ Horváth-Szekfű viszonyhoz legújabbban vö. *Korompay János*: Szekfű Gyula és Horváth János barátságának dokumentumai. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. (Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Nagy József Zsigmond) Ráció Kiadó, Budapest. 2011. 28–34.

²³⁸ Vö. *Szekfű Gy.*: Magyar Történet. i. m.

²³⁹ Vö. még (a teljes szöveget kissé az eredetitől eltérően közölve, nem az eredeti kiemelésekkel, értelmezés nélkül) *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország eszménye. I. m. 271. o. A röpirat keletkezésének körülményeihez a következőket érdemes hozzáfűzni: az Országos Széchényi Könyvtár Kacziány-hagyatékában 3 irat is található mindezzel kapcsolatban, amelyek közül különösen az első fontos számunkra (vö. Függelék II\B). Ez egy tanúsítvány Barátossy Balogh Benedek igazgatónak írt levélből, amelyet Gálócsy a korábban már vázolt per során bemutatott. Ennek tartalma szerint néhány évvel azelőtt Ballagi Aladár (!!!) mesélte a történetet Kuszko Istvánnak és Fery Aladárnak: 1904-ben Thallóczy Lajos felajánlott egy kéziratban lévő kötetet Perczel Mórnak (hírlapíró, később Komárom vármegye főispánja), hogy azzal ellensúlyozzák a Rákóczi kultuszt, kielégítsék az udvar ilyen irányú igényeit, s Perczel számára biztosítsák az előrejutást. Kuszko István ezután egy hírt közölt az általa szerkesztett „Történelmi Levelek a Magyarország újjáépítésére alakul Röneszánsz Szövetség Tájékoztató Sorai-ban (1929.2. sz.). Ballagi a megjelent cikkel egyetértett, majd Kacziány találkozott Perczel Mórral, hogy a leírtakat megerősítse. A tanúk aláírása 1929. január 10 és 12, a közjegyző hitelezése 1930. március 18-iki keltezésű az iraton. Az ügyhöz még kapcsolódik, hogy a Budapesti Hírlap 1930. november 23-i számában „Thallóczy Lajos és a száműzött Rákóczi” című cikkében Horánszky Lajos történész károgo varjaknak nevezte Thallóczy támadóit, ezért Gálócsy feljelentést tett, s Horánszkyt becsületsértés miatt elítélték.

Az itteni adatokért részben volt tanítványomnak, Lisztes Nikolettnek mondok köszönetet, aki jelenleg PhD értekezését készítve kutat a Kacziány-hagyatékban.

²⁴⁰ Kiemelések itt is és a következőkben is az eredetiben.

Szomoru magyar történelmet!
Minden „ideális frazeológia”²⁴¹ nélkül!

Egy történelmi nevet viselő magyar úr²⁴², többeknek elbeszélte, hogy 1904-ben a **Rákóczi Ferenc** fejedelem hamvainak hazaszállítása idején Bécsben **Thallóczy Lajos** külügyi osztályfőnök²⁴³ neki Bécsben egy kéziratot adott át azzal, hogy ha annak szerzőségét a nyilvánosság előtt vállalja – egyetemi tanárrá fogják kinevezni és minden érvényesülési lehetőségre számíthat.

A kézirat a **Rákóczit** gyalázó mű volt!

Az illető magyar úr ezt az ajánlatot méltatlankodva és undorral utasította vissza.

Az illető úr nem Szekfű Gyula volt.

A Rákóczit gyalázó mű mégis megjelent.

És Szekfű Gyula egyetemi tanár lett!²⁴⁴

Az idén, pontosan **Bethlen Gábor** halálának 300 éves évfordulóján megjelent egy Bethlen Gábort gyalázó kötet²⁴⁵. És Szekfű Gyula „még mindég”, – vagy még „csak” egyetemi tanár!

És a magyar egyetemi fiatalság az ő történelmi előadásai szellemében tanulja a magyarok történelmét!

II. Rákóczi Ferenc katolikus volt, **Bethlen Gábor** református. Eggyek²⁴⁶ (!!!sic!) voltak azonban szívnemességben és magyar hazájuk iránti forró szeretetben. Egyéb bűnük nem is volt.

Budapest, 1930.január hó. Gálócsy Árpád.”²⁴⁷

²⁴¹ Vö. *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor. i. m.

²⁴² A korábbiak értelmében: Perczel Mór.

²⁴³ Thallóczyról legújabban vö. Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. (Herausgeber: Dzevad Juzbasic, Imre Röss). Sarajevo, Budapest: MTA Történettudományi Intézete. 2010.

²⁴⁴ Szekfűt 1925-ben nevezték ki egyetemi tanárnak a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

²⁴⁵ Természetesen Szekfű szóban forgó művéről van szó.

²⁴⁶ Sic!

²⁴⁷ Amint korábban erről szó esett, a Gálócsy által alapított „Magyarok Lapja”-ban, 1937-ben Szekfű „Schittenhelm Ede” című cikke kapcsán jelent meg a fentiekhez sok szállal kötődő cikk, „Berlini vállveregetés” címmel. Vö. EKK, G 628, Bisztray Gyula gyűjteménye Szekfű Gyula műveinek hírlapi visszhangjáról.

FÜGGELÉK II\B

Iratok a Gálócsy-féle röpirat körülményeihez.²⁴⁸„Nagyságos Baráthosy Balogh Benedek²⁴⁹ igazgató tanár úrnak Budapest

Kedves Barátunk! Pár évvel ezelőtt Ballagi Aladár dr. történettudós²⁵⁰ professornál voltunk. Rákóczi Ferenczről lévén szó elmondotta az öreg tudós a Szegfű György (sic!) dr.²⁵¹ neve alatt Rákócziról megjelent alábbi történetet:

évben²⁵² a delegáció Bécsben tartotta gyűlését. A magyar delegátusokkal Perczel Mór akkori hírlapíró, később Komárom főispánja is felutazott. Itt találkozott Thallóczy Lajossal a történet íróval. Thallóczy egy kötet kéziratot mutatott Perczel Mórnak. A kötet Rákóczy Ferencz életét tárgyalta. Ajánlotta Perczel Mórnak, hogy olvassa el a kéziratot. S ha hajlandó e mű szerzőségét vállalni, ő gondoskodik a mű megjelenéséről. E mű révén lehetővé válnék gyors érvényesülése Perczel Mórnak, akadémián, egyetemen, stb. Perczel Mór jóhiszeműen átvette Thallóczytól e kéziratot, lakására vitte s elolvasta. Perczel Mór visszavitte elolvasás után Thallóczy Lajos kéziratát. Azzal adta vissza Thallóczynak, hogy az ő ősei mindannyian kiváló hazafiak voltak, a kik nemzetünket minig (sic!) becülettel szolgálták s készek voltak életüket is feláldozni hazájuk és nemzetük javáért. Ő ősei nyomdokain halad s ily Rákóczit gyalázó műhöz nevét oda nem adhatja.

Ballagi Aladárnak fentebb előadott felvilágosításai alapján erről nevek említése nélkül a Történelmi Levelek 2. számában egy kis hirt írtam, mint e lapnak szerkesztője. A lapot bemutattam Ballaginak, ki azt mindenben helyeselte. S ajánlotta, hogy ezt Perczel Mór urral is beszéljük meg. Kevés idő múlva Kacziány Géza miniszteri tanácsos történetíró tényleg találkozott Perczel Mór urral. Elmondotta, a Ballagi Aladártól hallottakat. Perczel Mór úr ezeket megerősítette²⁵³.

Megjegyzendő, hogy fentebbiekben csupán azt írtuk le, mit Ballagi Aladártól hallottunk. Magáról a tény miben állásáról meggyőződni alkalmunk nem volt.

Budapest, 1929. januárius 10.

Kuszkó István s.k. Fery Aladár s.k.

A fentebbiekhez azzal járulok hozzá, hogy Perczel Móricz barátommal pár hét előtt találkozáván (ki egy általam is ismert úr társaságában volt) főlemlítet-

²⁴⁸ OSZKK Fond 57\135, Kacziány-hagyaték.

²⁴⁹ Róla vö. a korábbiak. A kéziratban meghagytam az eredeti helyesírást, illetve a nevek írásának különböző módját.

²⁵⁰ Ballagi Aladár köztudottan a Rákóczi-botrányban Szekfű leginkább exponált ellenfele volt. Vö. Dénes I. Z.: A realitás illúziója. i. m. *Uő*: A történelmi Magyarország eszménye. i. m.

²⁵¹ Alias Szekfű Gyula.

²⁵² Sic! Az eredeti iraton is év nélkül. A következőkből egyértelműen kiderül, hogy 1904-ről van szó.

²⁵³ Szekfűnek a korábbiakban jelzett sejtése helyes volt tehát, a Bethlen-hajsza, illetve az ezzel a legszorosabb összefüggésben lévő Gálócsy-ügy háttérében Kacziány Géza húzódott meg.

tem előtte az ügyet, mire ő azt teljesen megerősíté, s előttem úgy adta elő, mint ahogy fennebb olvasható.

Budapest, 1929. jan. 12. Dr. Kacziány Géza.”

„Az 1904-es delegációk alkalmából mint politikai újságíró négy hetet Bécsben töltöttem. Itt nagyrabecsült, de sajnos már akkor súlyos beteg barátom, Kemechey Jenő, a B.H.²⁵⁴ munkatársa rossz érzései miatt megkért, hogy állandóan mellette tartózkodjak. Így azután az ő előkelő összeköttetései révén magam is értékes ismeretségekre tettem szert. Egy alkalommal egy olasz vendéglőbe kísértem el vacsorára a hol akkor már Láng Lajos br. és Thallóczy Lajos külügyi osztályfőnök tartózkodtak. Vacsora alatt Thallóczy felhívott, hogy látogassam meg a lakásán, a hol nagyon érdekes dolgokat fogok megtudni tőle. Meghívásának pár nap múlva eleget tettem. Szívesen fogadott, majd egy szép érvényesülési jövő képét festette ki előttem, az esetre, ha rá hallgatok. Kérdésemre, hogy milyen hivatás várna rám, csaknem szóról szóra így felelt: „Tudod öcsém nem minden úgy van ám, mint a hogy Ti azt odahaza látjátok. Rákóczi-ból is Istent faragtok, pedig a mint Thalyinak²⁵⁵ az adatok gyűjtésénél az udvari Levéltárban segítségére voltam, olyan hiteles jelentéseket is olvastam, a melyek más színben állítják elibénk Rákóczyt, mint Thally (sic!) és társai. A király, hogy Tisza István erőskezű politikáját nemzeti engedménnyel támogassa, hozzájárult ugyan Rákóczi hamvainak hivatalos hazahozatalához, de az udvarnál viszont igen jó néven vennék, hogy ha a kultusz ellensúlyozásául, egy olyan munka megjelenne, a mely a Levéltár titkos adatait ismerteti²⁵⁶. Ha ezt megteszed, úgy Öcsém mindenre számíthatsz, a mi érvényesülést jelent, mert tudod az udvar nem hálátlan. „

Röviden, de annál határozottabban kijelentettem, hogy Rákóczi gyalázására semmi körülmények között nem vagyok hajlandó! Thallóczy erre cinikusan megjegyezte, hogy én is olyan vagyok, mint igen sok magyar ember, a kik nem vállalkoznak okos dolgokra, inkább összetörik a fejüket a falban, a melynek botorul neki mennek. Ezután elbocsájtott.

Ezt a jelenetet én annak idején több barátomnak elmondottam, és tudomására hoztam Thally (sic!) Kálmánnak is, a ki annyit válaszolt, hogy neki is mondotta Thallóczy, hogy a Levéltárban Rákóczy ellenes adatokra bukkant, a melyek azonban — mint saját maga is mondotta — könnyen meg is cáfolhatók.

Perczel Mór s.k.”

(A közjegyzői hitelesítés dátuma 1930. március 8.)

²⁵⁴ Valószínűleg Budapesti Hírlap.

²⁵⁵ Természetesen Thaly Kálmánról van szó. Róla immár klasszikus *R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Akadémiai, Budapest, 1961.*

²⁵⁶ Látható, hogy jelentős különbség van itt az előző iratban (illetve a Gálócsy-féle röpiratban) kifejtett narratívához képest. Perczel ugyanis nem beszél már elkészült kéziratról, hanem csak a Levéltárban található, Rákóczit nem éppen kedvező színben feltüntetető aktákról, aminek még akár valóságos alapja is lehetett.

A levéltári jelzetek/rövidítések feloldása

MTA KK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár, Kézirattár
EKK Egyetemi Könyvtár Kézirattára
OSZKK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

THE SECOND „RÁKÓCZI IN EXILE” DEBATE

(The Contemporary Reception of Gyula Szekfű's „Bethlen Gábor”)

by Erős Vilmos
(Summary)

The paper analyses the reception of Gyula Szekfű's book about Gábor Bethlen in the late 1920s and early 1930s. The author ranged into three major categories the contemporary reactions. The school of national romantics, headed by István R. Kiss, basically rejected the book and even persecuted it. Secondly, there was a transitional zone, where critical and approving opinions were mixed. Finally, the author presents those positive reviews which came from within the „craft”, and prove that Szekfű's work can indeed be regarded as a professional achievement. Moreover, it has been demonstrated that the group which rejected the book altogether, and their arguments, remained basically unaltered since the debate over Szekfű's previous work on the exiled Rákóczi. The paper is complemented by a long source publication, which contains the letters addressed to Szekfű by Árpád Károlyi with regard to the Bethlen book and the so-called Gálócsy-affair. These letters (together with the critical remarks) are a clear indication of the fact that, as in the case of the scandal caused by the book on Rákóczi, Károlyi basically stood by Szekfű's side in the debate unleashed by the latter's work about Bethlen.